

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Тархов Петро Вікторович

УДК 338.2:504.03

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО
СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ**

**Спеціальність 08.02.03 – Організація управління, планування і регулювання
економікою**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Суми-2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Сумському Національному аграрному університеті.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Балацький Олег Федорович
Сумський державний університет,
професор кафедри управління

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Ілляшенко Сергій Миколайович,
Сумський державний університет, завідувач кафедри маркетингу;

доктор економічних наук, професор
Степанов В'ячеслав Миколайович
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, зав.відділом,
м.Одеса;

доктор економічних наук, професор
Трегобчук Валентин Михайлович
Об'єднаний інститут економіки НАН України, заступник директора з наукової роботи,
м.Київ.

Провідна установа:

Науково-дослідний економічний інститут Мінекономіки України, відділ праці та політики доходів населення, м.Київ.

Захист дисертації відбудеться “27” жовтня 2005 р. об 11-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.859.01 в Сумському національному аграрному університеті за адресою: 40021, м. Суми, вул. Кірова, 160, зал засідань вченої ради (ауд. 329 гол. корп.).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського національного аграрного університету за адресою: 40021, м. Суми, вул. Кірова, 160.

Автореферат розісланий “26” вересня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
к.е.н., доцент

В.В. Пилипенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Державне регулювання економіки в сучасних умовах призване забезпечити правову базу регулювання ринкової системи, коректування фінансових та ресурсних потоків з метою стабілізації економіки. Найважливішим завданням державного сектору економіки є забезпечення гармонійного соціального розвитку суспільства та виробництво для цього суспільних товарів і послуг, які не ефективно забезпечуються ринком та не можуть взагалі бути віддані його стихії. До цих товарів та послуг у різних країнах включені свої пріоритетні групи. Сюди, як правило, входять оборона, охорона суспільного порядку, регулювання діяльності природних монополій та інших загальноприйнятих галузей державної діяльності.

Головною турботою держави повинно бути регулювання соціальної інфраструктури, яка безпосередньо відноситься до розвитку людського капіталу. З точки зору державної участі у виробництві соціальних товарів та послуг цей сектор займає ліву частку державних витрат, які постійно зростають. Але і державна економічна діяльність має деякі недоліки, що знижують її ефективність. Ці недоліки виходять як з фактичного розходження між правильними політичними деклараціями та конкретною господарською практикою, так і з недостатньою теоретичною проробкою соціально-економічного змісту, критеріїв та інструментарію регулювання державного сектору економіки.

В цьому плані основним недоліком є недооцінка ролі людини в процесі соціально-економічного розвитку людства. Сучасна “економічна людина” виступає як виробник усієї сукупності матеріальних і духовних благ, носій усіх відтворювальних видів діяльності, творець “другої природи” і як більш свідомий суб'єкт глобальних екологічних процесів, носій індивідуальних і колективних цілей та засобів науково-технічного, економічного, духовного і соціального розвитку, регулятор його напрямків і пріоритетів. Людина залишається втіленням економічних інтересів, стимулів і критеріїв розвитку. Ця теоретична конструкція не завжди знаходить послідовне втілення у суспільній практиці.

Це виражається через недостатню увагу до гармонійного розвитку людини, яке в практичному плані втілюється в категорії якість життя, що повинна бути головним орієнтиром політико-економічної діяльності.

В свою чергу головним критерієм благополуччя людини є рівень її здоров'я. Визначення здоров'я прийняте ВООЗ прямо вказує на його динамічність, тобто на розвиток, тому що благополуччя завжди відносно в часі та просторі.

В даний час найбільш яскравим показником рівня здоров'я і загальної якості життя виступає рівень природного приросту населення, що має характер вимирання в Україні.

Стан вивчення проблеми. Практичні питання застосування якості життя населення як головної мети і критерію ефективності регулювання державного сектору економіки досить не досліджені. Хоч зв'язок економічних та соціальних результатів був предметом досліджень усіх видатних вчених на протязі усього розвитку економіки від Адама Сміта, Дж. Міля, К. Маркса, А. Маршала до сьогодення, насамперед Д. Кейнса, Р. Коуза, Г. Беккера, П. Познера, А. Ендреса, Дж. Діксона та ін. Особливу актуальність такі дослідження набули з розвитком уявлень про роль державного сектору в елімінації, нейтралізації та компенсації витрат переливу в працях О. М. Алімова, В. Г. Андрійчука, О. Ф. Балацького, І. К. Бондар, П. П. Борщевського, Б. В. Буркинського, О. О. Веклич, В. Г. В'юна, К. Г. Гофмана, А. О. Гусева, О. О. Голуба, Б. М. Данилишина, С. І. Дем'яненка, С. М. Ілляшенка, Я. В. Ковалю, А. В. Крисального, Е. М. Лібанової, М. Н. Лук'янчикова, Г. О. Моткіна, В. С. Міщенко, Л. Г. Мельника, Є. В. Мішеніна, П. Г. Олдака, В. О. Паламарчука, І. М. Потравного, П. Т. Саблука, В. Г. Сахаєва, В. М. Степанова, В. М. Трегобчука, Ю. Ю. Туниці, Є. П. Ушакова,

А.М.Федоріщевій, М.А.Хвесика, С.К.Харічкова, та ін., але в повному обсязі це питання не було розглянуте.

Розрахунки рівня якості життя з обліком екологічної і соціально-екологічної складової повинні використовуватись при обґрунтуванні управлінських рішень на всіх рівнях. Орієнтація на повне використання трудового потенціалу вимагає розробки теоретичних і методологічних основ (принципів) оцінки і керування суспільним сектором економіки населення.

Таким чином, актуальність зазначених проблем в економіці, їхня недостатня розробленість і велике практичне значення визначає головну мету та основні задачі дисертаційного дослідження.

Головна робоча гіпотеза, досліджена автором, виходить з того, що економіко-екологічний збиток від зниження якості життя населення характеризує рівень життя населення, його якість і впливає на темпи економічного розвитку суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Матеріали дисертаційного дослідження (теоретичні, методичні і практичні розробки автора) використані при розробці багатьох програм розвитку Сумської області, України та країн СНД. Наукові результати, теоретичні положення і висновки дослідження були розроблені та використані при виконанні ряду науково-дослідних робіт Сумського державного та Сумського національного аграрного університетів: “Теоретичне обґрунтування способів прогнозування і компенсацій втрат трудових ресурсів у зв'язку зі змінами навколишнього середовища” (№ДР 0193U041266, 1992-1994 рр.); “Теоретичне обґрунтування економічного механізму соціального захисту населення, яке зазнає впливу забруднення навколишнього середовища” (№ДР 0194U046178, 1993-1995 рр.); “Оценка полных затрат экологической направленности в Украине, исследование их структуры” (№ДР 0195U022590, 1995-98 гг.); “Розробка організаційно-економічного механізму управління родючістю ґрунтів” (№ДР 0101U007270, 1998-2001 рр.); “Удосконалення і практичне застосування економічних методів оцінки природних територій на сучасному етапі” (№ДР 0199U001629, 1999-2001 рр.); “Соціально-економічне обґрунтування системи управління якістю продукції” (№ДР 0101M007272, 1999-2003 рр.); “Економічне обґрунтування переходу до екологічно чистих технологій виробництва продукції АПК” (№ДР 0199U001630, 1999-2005 рр.).

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні соціально-економічних основ регулювання державного сектору економіки.

Відповідно до мети були визначені такі задачі:

- Проаналізувати склад і зміст державного сектору економіки, визначити його склад та структуру.
- Вивчити світовий досвід аналізу та економічної інтерпретації виробничих сил (матеріального, людського та природного капіталу).
- Визначити сутність державного регулювання соціального сектору.
- Визначити категорію “людський капітал” та чинники його формування.
- Дати визначення категорії якість життя та економіко-правові складові її регулювання.
- Розглянути проблеми ефективного розвитку трудового потенціалу як економічного змісту потенціалу якості життя.
- Сформулювати теоретико-методологічні основи формування людини як соціо-еколого-економічного агента.
- Визначити теоретичні основи та практичні методи управління якістю середовища та здоров'ям людини.

- Проаналізувати співвідношення економіки та права в регулюванні відтворення людини та середовища її пробування.
- Визначити повні витрати на виробництво благ та послуг як основу прийняття рішень з державної соціально-економічної політики.
- Доповнити теоретичні та методичні підходи до розширення інституту власності в сферу немайнових прав особи на адекватну якість життя.
- Оцінити місце аграрного сектору у формуванні соціальної сфери та вплив на якість життя сільського та міського населення.
- Розглянути теоретичні та практичні аспекти забезпечення економічної відповідальності учасників соціо-еколого-економічних відносин.
- Розглянути теоретичні підходи до формування регуляторної політики та скорегувати парадигму правового регулювання в залежності від ступеню врахування ролі людини в довкіллі.
- Розробити алгоритми прогнозування ефективності заходів з розвитку якості життя та підвищення трудового потенціалу.
- Запропонувати розвиток інституційних механізмів для підвищення ефективності функціонування державного сектору економіки.
- Сформулювати принципи нормативного регулювання соціальних відносин.
- Визначити стратегічні принципи вдосконалення механізму соціально-економічного регулювання економіки.
- Визначити пріоритетні напрями і сформулювати конкретні механізми вдосконалення діяльності сфери охорони здоров'я.
- Розвинути теоретичні підходи до розвитку системи соціально-економічних та правових інститутів як основи регулювання економіки.

Об'єктом дослідження є система економічних і соціально-екологічних відносин, зв'язаних з державним регулюванням формування і розвитку рівня якості життя.

Предметом дослідження є діяльність суб'єктів соціального сектору економіки, орієнтована на формування оптимальної суспільної системи забезпечення соціального та економічного благополуччя.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження в широкому розумінні є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, зокрема, діалектичний метод, системний аналіз. Теоретичною основою є фундаментальні положення загальної економічної теорії, економіки охорони здоров'я, економіки природокористування і охорони навколишнього середовища, а також державні документи із соціально-економічних і екологічних проблем перехідної економіки, програмні рішення світового співтовариства з питань сталого розвитку. Конкретно-науковою методологією є системно-структурний аналіз для класифікації напрямів досліджень та рекомендацій впровадження їх результатів, формально-логічний аналіз для визначення критеріїв ефективності, прогнозування результатів, корегування і модернізації основ регулювання економіки, економіко-статистичний для визначення стану досліджуваних об'єктів та напрямів вдосконалення їх діяльності.

Інформаційна база дослідження. Статистичну та інформаційну фактологічну основу дослідження склали правові нормативні акти Верховної Ради і Уряду України, офіційні матеріали діяльності Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства охорони навколишньої природного середовища України, статистичні матеріали зібрані безпосередньо автором.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що в дисертації розроблені методологічні, теоретичні основи і науково-методичні підходи до вирішення організаційно-економічних проблем регулювання державного сектору економіки, формування і розвитку людського капіталу на новій інституціональній основі з врахуванням соціально-екологічних критеріїв, що забезпечує пріоритет людини в системі соціо-економічних відносин.

Конкретна новизна одержаних результатів полягає в наступному:

– на підставі системного аналізу передумов формування конкурентоспроможного трудового потенціалу сформовано нову концепцію регулювання державного сектору економіки як системи відтворення людського капіталу гарантованої якості;

– дістали подальшого розвитку теоретико-методичні підходи до уточнення та збагачення змісту та сутності категорій “якість життя”, “людський капітал”, “трудоий потенціал”, “соціально-екологічна економіка”, “суспільний сектор економіки” та ін.;

– суттєво доповнені теоретичні підходи до обґрунтування складу державного сектору економіки, перш за все до, соціальної інфраструктури, яка виробництвом благ та послуг забезпечує сталий розвиток головної виробничої сили, тобто людини через включення до складу цієї структури виробництва продуктів харчування;

– дістали подальшого розвитку теоретичні та методичні підходи до застосування повних витрат в аналізі витрати-вигоди в державному управлінні на прикладі виробництва продуктів харчування та в аграрному секторі економіки в цілому;

– вперше в методі повних витрат як інструменту державного управління введена складова втраченої вигоди від зниження темпів розвитку через деградацію людського, природного та виробничого потенціалів;

– вперше, спираючись на теорію ринкової економіки, сформульована сутність підвищених ринкових цін на екологічно чисті продукти харчування та запропонований організаційно-економічний механізм державної підтримки виробників та споживачів екологічно-безпечної продукції через систему пільг та цільових дотацій;

– суттєво вдосконалені теоретико-методичні положення формування економічної відповідальності в соціально-екологічних відносинах шляхом введення інституту позитивної відповідальності, тобто відповідальності не за порушення, а за досягнення заданого або бажаного результату, тобто перехід моральної відповідальності у правовий принцип;

– суттєво вдосконалений організаційно-економічний механізм посиленням соціально-еколого-економічної складової в системі формування людини на основі інституту якості життя як головної мети суспільного розвитку та змісту державного регулювання економіки;

– вперше теоретично обґрунтовано розвиток інституту власності через введення в економіко-правове регулювання суспільних відносин з регулювання якості життя категорії “власність на здоров'я людини”, що дозволяє включити це немайнове право в систему цивільно-правової відповідальності гарантованої державою за посягання на власність;

– дістали подальшого розвитку методологічні та методичні підходи до соціо-еколого-економічних збитків від забруднення навколишнього середовища та споживанні неякісних продуктів харчування, забруднення довкілля, в тому числі в сільській місцевості з врахуванням діяльності агропромислового комплексу;

– вдосконалені принципові підходи і алгоритми моделювання процесів, що вивчаються, на основі більш адекватних методів багатофакторної оцінки формування якості життя та запропоноване застосування функційних моделей як комплексу кількісної оцінки динаміки соціально-екологічних процесів;

– подальшого розвитку набули методи застосування економічного інструментарію для компенсацій негативних змін в якості життя та вдосконалення діяльності сфери охорони здоров'я шляхом застосування логістичних методів управління;

– розвинуті теоретичні підходи до організації системи соціально-економічних та правових інститутів на основі вдосконалення принципів регулювання економіки в державному секторі з використанням системного підходу.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення наукових результатів визначається тим, що вони містять науково обґрунтовані підходи і методи, що можуть бути використані для вирішення організаційно-економічних питань у процесі регулювання державного сектору економіки та розробки соціальної політики відповідно ринковим умовам господарювання.

Розроблені організаційно-економічні і соціально-екологічні принципи формування ринку екологічно чистих продуктів харчування можуть використовуватися для створення механізмів і інструментів стимулювання попиту на екологічно безпечну продукцію.

Результати дисертаційного дослідження також можуть використовуватися при науковому обґрунтуванні і розробці продовольчих, екологічних і природоохоронних програм різного ієрархічного рівня, а окремі теоретичні позиції можна застосовувати для підготовки законодавчих і нормативних актів, що регулюють економічні відносини в соціальній, агропромисловій та інших сферах.

Проведені дослідження дають можливість: сформулювати методичний апарат, що використовується при плануванні соціально-економічного розвитку і його гармонізації з навколишнім середовищем відповідно до умов розвитку ринкових відносин у країні; розробити методологічні і методичні основи регулювання підприємницької діяльності в галузях соціального сектору. Результати роботи були використані при розробці методики визначення платежів за забруднення довкілля, що підтверджується авторством в документі, затвердженому постановою уряду України, передавались для використання в Росії, а також при виконанні проекту “Партнерство за демократію в ім'я здоров'я нації”. Використовувались при розробці програм охорони навколишнього природного середовища та в системі соціально-гігієнічного моніторингу.

Особистий внесок здобувача. Особистим внеском здобувача є обґрунтовані і сформульовані наукові положення, висновки і пропозиції щодо рішення вдосконалення регулювання державного сектору економіки, що винесені на публічний захист. З загальних наукових праць у дисертаційній роботі автором використані, головним чином, особисті ідеї і розробки. Особистий внесок дисертанта за списком опублікованих робіт визначається в такий спосіб.

В роботі 1 особисто автором класифіковані фактори впливу на здоров'я та представлені в кількісному вираженні. Встановлені причинно-наслідкові зв'язки між структурою і рівнем захворюваності і смертності, з одного боку, і економічними параметрами, з іншого боку. Зроблено висновки про логічний зв'язок і значимість кожного досліджуваного фактору і побудовані відповідні моделі.

В роботі 4 особисто автором сформульоване поняття “якість життя”, з обліком економічної, екологічної, соціальної і політичної складової. Визначені поняття : якість життя, соціально-екологічна економіка, розроблені методичні підходи до визначення повних витрат.

В роботі 5 розглянуті методологічні аспекти розробки оптимізаційних, функціональних та статистичних моделей якості життя населення, можливі граничні умови, обмеження.

В роботі 6 розроблені теоретичні та методичні підходи до визначення збитків від зниження якості життя.

В роботах 13, 14 розроблені моделі якості життя з урахуванням захворюваності (інвалідність, смертність), психосоціальних характеристик контингенту якості життя і соціально-екологічних умов проживання.

В роботах 16, 17 розроблена методика створення блоку розрахунку зміни факторів середовища і якості життя, що впливає з цієї зміни показників, населення.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційного дослідження оголошені на багатьох науково-практичних конференціях, наукових семінарах та нарадах в період 1992-2005 років. В тому числі на міжнародних: Антверпен, 1993 р., Санкт-Петербург, 1994 р., Кременчук, 1996 р., Тернопіль, 1997 р., Донецьк, 1997 р., Москва, 1998 р., Москва 1999 р., Алушта, 2001 р., Донецьк, 2001 р., Москва, 2002 р., Львів, 2002 р., Суми, 2002 р., Суми, 2003 р., республіканських: Львів, 1996 р., Москва, 2001 р., Дніпропетровськ, 2001 р., Москва, 2004.

Публікації. Основні наукові положення, висновки і результати дисертаційного дослідження опубліковані в 61 наукових роботах, в тому числі 20 одноосібних, загальним обсягом 122,88 д.а. (з них особисто автору належить 42,8 д.а.). В тому числі одноосібна монографія – 1, в співавторстві – 6, статей в фахових виданнях – 26, інших виданнях і збірниках тез – 27.

Методологічні і методичні матеріали дисертації впроваджені в навчальний процес в Сумському державному та Сумському національному аграрному університетах.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, 5 розділів, висновків, списку використаних джерел, 3 додатків. Повний обсяг дисертації становить 470 сторінок, з них повні сторінки займають 8 таблиць, 12 ілюстрацій, список використаних джерел – 26 сторінок, додатки – 70 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В першому розділі “Склад та зміст регулювання в державному секторі економіки” розглянуто роль та функції державного сектору економіки, досліджуються проблеми регулювання якості життя з обліком соціальних, політичних і екологічних факторів. Аналізується вплив соціально-економічних відносин перехідної економіки на якість життя населення. В дисертації на основі аналізу літературних даних встановлено, що державний сектор економіки повинен включати в себе виробництво товарів та послуг, які відносяться до провалів ринку, тобто це виробництво так званих суспільних товарів та послуг, які не забезпечуються ринковою економікою в силу їх нерентабельності, суспільного споживання (оборона, державна безпека та ін.). Тому часто державний сектор ототожнюється з поняттям суспільного сектору. Держава не може дозволити регулювання обсягу, якості та ціни соціальних товарів та послуг з відтворення людини приватному сектору економіки із загально зрозумілих міркувань. Такі товари відносяться до соціального сектору економіки, або до так званої соціальної інфраструктури (рис.1), яка буде в подальшому об'єктом нашого аналізу, бо ми вважаємо її головною відповідальною структурою за якість життя людини.

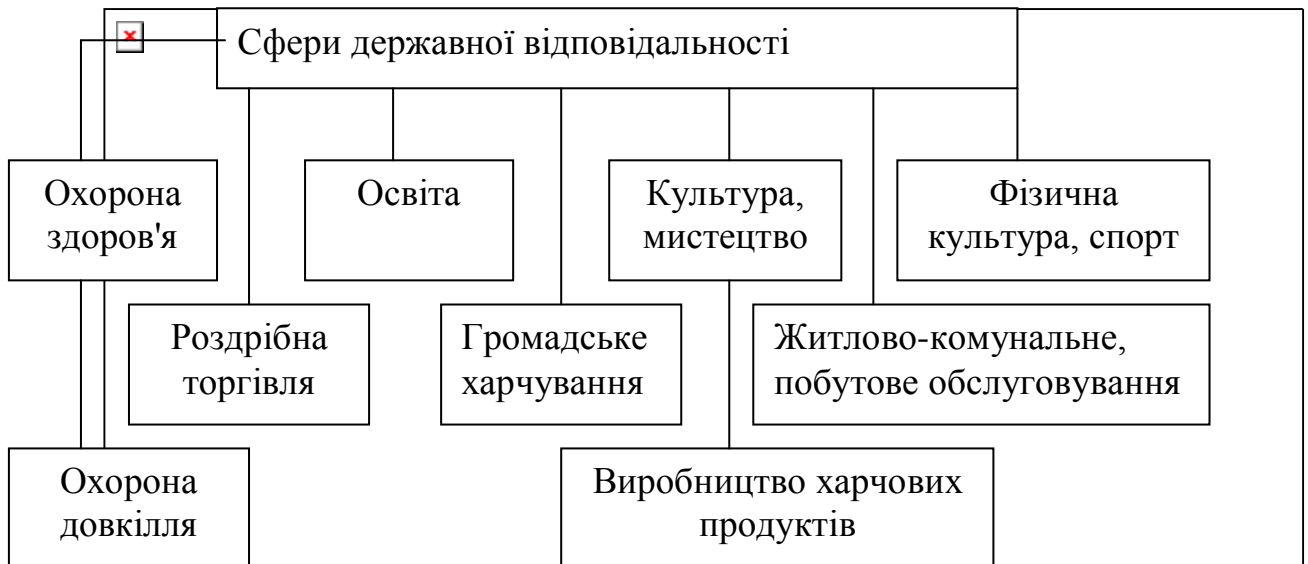

Рис.1. Структура державного суспільного сектору економіки

На рисунку наші міркування по вдосконаленню структури соціального сектору економіки зводяться до введення в її склад виробництва харчових продуктів, тому що важко переоцінити вплив цієї складової на стан людини. Аналіз технології і організації цього виробництва показує, що в сфері переробки та споживання майже неможливо запобігти шкоді, закладеної на стадії виробництва сировини. Іншим аргументом такої зміни структури соціального сектору в нашій країні на стадії транзитивної економіки є значна участь держави в забезпеченні організації цього виробництва, в тому числі і через державне фінансування та інші економіко-правові інструменти.

Системотворчий характер соціального сектору обумовлюється тим, що він виступає елементом:

- життєздатності суспільства;
- стабілізації та розвитку суспільства;
- консолідації суспільства.

Соціальний захист населення та реалізація конституційних гарантій громадян здійснюється завдяки виділенню фінансових ресурсів на утримання бюджетних галузей, де комерційна діяльність свідомо обмежена.

Тому в нових умовах особливої гостроти набуває проблема ефективності держави у всіх її функціях та в першу чергу в сфері її господарської діяльності, регулювання економіки й фінансування економічних і соціальних програм. Залучаючи до суспільного сектору усе більші та зростаючі обсяги ресурсів, вона виявилася нездатною забезпечити їхню належну віддачу. Безперервний ріст державних витрат був однією з найважливіших причин глибокої кризи фінансової системи в західних країнах, мав безліч інших негативних наслідків, що, в остаточному підсумку стримувало темпи економічного росту і соціального прогресу.

З теоретичних позицій розглядаються критерії якості життя. Критерії якості життя досліджуються в системі взаємної визначеності індивідуальних і суспільних переваг. Критерії якості життя аналізуються з урахуванням розвитку галузей економіки, стану навколишнього середовища, а також з урахуванням сили впливу соціальних, політичних і екологічних факторів.

З історико-аналітичних позицій показано, що на сучасній стадії розвитку суспільства темпи економічного зростання, у першу чергу залежать від вкладень у людину, на відміну від першої половини ХХ ст., де вирішальне значення в економічному розвитку мали матеріально-речовинні елементи багатства. Інвестиції в сферу освіти та охорону здоров'я уподібнюються вкладенням в основний виробничий капітал, на тій підставі, що та і інший створюють вартість і приносять доходи. У роботі показано, що якість життя – інтегральна характеристика фізичного, психологічного, емоційного і соціального функціонування людини, заснована на її суб'єктивному сприйнятті. Ми також вважаємо, що основним критерієм якості життя, а значить і якості трудового потенціалу (трудового капіталу) є здоров'я людини і населення в цілому.

В роботі, з позицій критеріїв здоров'я виділені основні складові якості життя: психологічне благополуччя; соціальне благополуччя; фізичне благополуччя; духовне благополуччя.

На рівні виробництва першорядність критерію якості життя в індивідуальних перевагах прямо зв'язана з економією повних витрат, включаючи зниження прямих витрат на робочу силу, підвищення якості робочої сили, зменшення обсягів екологічних платежів і, у результаті, збільшення рентабельності виробництва.

Нами проблема якості життя розглядається як один з основних аспектів функціонування економіки на будь-якому рівні (мікроекономічному, мезоекономічному, макроекономічному, міжнародному). Автором запропонована модель причинно-наслідкових зв'язків впливу низької соціально-екологічної якості життя на економічний розвиток (рис. 2).

На наш погляд, цей рисунок відбиває лише частину економічних наслідків зниження якості життя. З іншого боку, розповсюдженим недоліком є те, що економісти звичайно розглядають не здоров'я людини, а кількісні характеристики його охорони, тобто характеристику системи охорони здоров'я.

За останні 50 років медицина цивілізованого світу перетерпіла 3 революції: 1) 40-ті–60-ті роки – бурхливий розвиток медичних технологій; 2) 60-ті–80-ті роки –

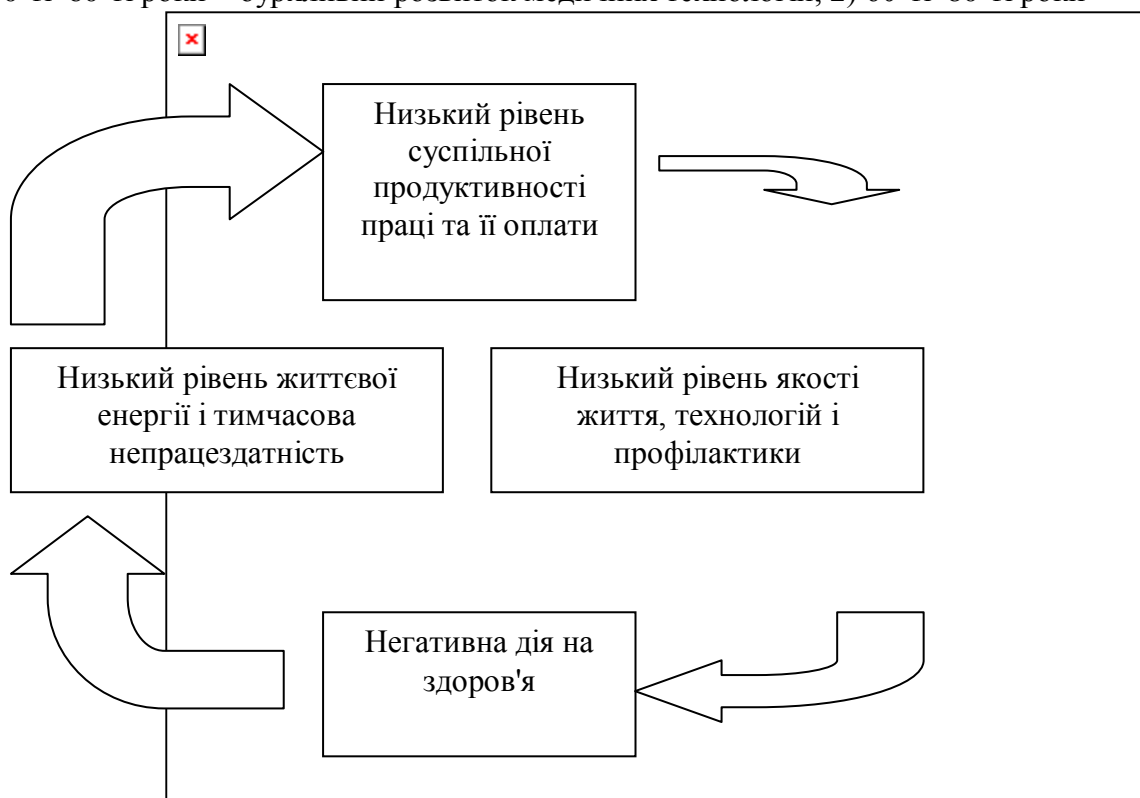

Рис. 2. Соціально-економічна спіраль низької соціально-екологічної якості життя

розвиток страхової медицини; 3) с 80-х – оцінка результатів медичної допомоги по кінцевому результату, тобто по якості життя реконвалесцентів у найближчому і віддаленому періодах. Насамперед це відноситься до дитячого населення. Збільшення виживання дітей актуалізує проблему якості життя виживших, тобто проблему їхньої соціальної адаптації, що може бути основою державного культивування дитинства без якого майбутнє країни неможливо (непередбачене).

Дослідники виділяють 15 важливих компонентів поняття якості життя. П'ять – найбільш важливих включають здоров'я, наявність дітей, розуміння самого себе, роботу і шлюб.

Найбільш корегований з якістю життя в цілому матеріальний комфорт, робота, здоров'я, активний відпочинок (розвага), навчання та освіта.

Відзначається, що низька якість життя має місце при важкому дефіциті фізичного, розумового здоров'я і соціальних відносин.

В числі насущних потреб рідше згадувалася участь у державних справах, активний відпочинок, навчання та освіта, творче самовираження і допомога іншим. Як бачимо, стан здоров'я знаходиться в числі найголовніших пріоритетів. Але турбота особистості про власне здоров'я не перешкоджає реалізації прав на свободу вибору.

Стверджується, що кожна компетентна доросла людина має право на відмову від лікування, якщо вона переконана, що лікування несе із собою небажані наслідки або ризик. Пацієнт може чинити так, незалежно від того, наскільки безрозсудним це його рішення може показатися професійним медикам. Щоб зробити такий вибір пацієнт повинний бути орієнтований у можливому виборі лікування і ризику, що супроводжує кожен вибір.

Ми вважаємо однобічним поширений підхід, коли останнім часом категорії праця, робоча сила і трудовий потенціал замінюються однією досить загадковою категорією “людський капітал”. При ближчому розгляді ця категорія виявляється усього лише освітнім рівнем робочої сили, що звичайно далеко не вичерпує характеристики праці у виробничій функції.

На наш погляд, з позицій вибору критеріїв дефініція категорії “людський потенціал” ігнорує суб'єкту сутність людини як активного перетворювача навколишнього середовища, тому доцільніше, на наш погляд, говорити про трудовий потенціал суспільства і критерії його якості – якості життя людини. Основним критерієм благополуччя є здоров'я людини, а освіта є усього лише однією з характеристик робочої сили, вторинної стосовно навколишнього середовища, в яке входять природа, матеріальна і духовна культура.

Якість життя визначається адекватністю його пріоритетів, тобто адекватністю реагування на “виклики” здоров'ю. Головним викликом якості життя є відповідь навколишнього середовища на безвідповідальне поведіння в ній людини. Це стало самим впливовим фактором, обмежуючим соціальний розвиток. Це обмеження реалізується через зниження якості навколишньої природного середовища як основи існування людини. У свою чергу життєнеблагодатне середовище визначає низьку якість життя, що веде до виродження (вимирання) людської популяції на території СНД, про що свідчить демографічна статистика (табл. 1).

Таблиця 1

Демографічні показники за даними ВООЗ на 1.01.2003 р.

<i>Країни</i>	Чисельність населення (тисяч)	Природний приріст, %	Відсоток населення, старше 60 років, %		Відсоток населення працездатного віку, %
			1991 р.	2001 р.	
	2001 р.	1991-2001 рр.	1991 р.	2001 р.	1.01.2000 р.
Великобританія	59541	0,3	20,8	20,7	49,9
Італія	57502	0,1	21,5	24,3	41,0
Німеччина	82006	0,3	20,5		48,7
Франція	59452	0,4	19,3	20,5	45,0
США	285925	1,1	16,6	16,2	-
Японія	127334	0,3	18,0	23,8	-
Польща	38576	0,1	15,1	16,6	44,4
Росія	144663	-0,3	16,2	18,5	47,7
Беларусь	10146	-0,1	16,8	18,8	47,2
Україна	49111	-0,6	18,6	20,7	45,8

У дисертації обґрунтовано, що така ситуація виникла в результаті неузгодженості економічної системи, що експлуатує ресурси, у тому числі здоров'я людини, і правової системи як механізму, що регулює використання обмежених ресурсів. Формування правових інститутів зумовлено якими завгодно принципами, крім забезпечення блага людини через вплив на якість життя, у свою чергу, що спирається на адекватну якість середовища пробування. Суспільство ж не може зажадати від держави максимізації задоволеності своїх природних потреб у стійкому житті (благодатній якості життя) у силу величезної асиметричності інформації, особливо актуальної для країн з перехідною економікою.

У дисертації емпірично доводиться, що екологічна обстановка продовжує погіршуватися як у масштабах окремих держав, так і в масштабах світової економіки. Для країн з перехідною економікою характерна низька частка фінансування соціального сектору у ВВП: незважаючи на спад виробництва, забруднення навколишнього середовища, у цілому, продовжує зростати, що, у свою чергу, погіршує якість життя населення. Існуючі програми охорони здоров'я й екологічного оздоровлення територій і повітряного басейну не справляють істотного впливу на рівень захворюваності населення, яке не забезпечене адекватною медичною допомогою (табл.2).

Таблиця 2

Фінансово-економічні показники в охороні здоров'я за даними ВООЗ на
1.01.2003 р.

Країни	Загальні витрати на ОЗ в \$ США на душу населення		Бюджетні витрати на ОЗ в \$ США на душу населення		Загальні витрати на ОЗ, % від ВВП	
	1995	2000	1995	2000	1995	2000
Великобританія	1357	1747	1138	1415	7,0	7,3
Італія	1415	1498	1022	1103	7,4	8,1
Німеччина	3194	2422	2449	1819	10,6	10,6
Франція	2566	2057	1954	1563	9,6	9,5
США	3621	4499	1639	1992	13,3	13,0

Японія	2950	2908	2308	2230	7,0	7,8
Польща	198	246	144	177	6,0	6,0
Росія	126	92	103	66	5,5	5,3
Беларусь	58	57	49	47	5,7	5,7
Україна	42	26	35	18	5,8	

Автором, показано, що рішення проблеми оцінки якості життя, по суті, може зняти протиріччя в існуючих підходах до оцінки добробуту індивіда і суспільства в цілому. Теоретично обґрунтовано, що підхід до виміру суспільного добробуту з позицій споживчого надлишку, несе в собі не тільки аналітичні й емпіричні погрішності, але і позбавлений інституціональної, конкретно-практичної основи.

В другому розділі “Теоретична сутність складових соціальної інфраструктури” розглядаються існуючі теоретико-методологічні основи формування середовища пробування людини, умови його життєблагодатності, проблеми відтворення здоров'я, світовий досвід правового забезпечення належного рівня здоров'я. Ми вважаємо, що протиставлення людини та середовища, що його створило у формулі “суспільство та природа” спотворює характер соціоекологічних відносин. Дійсний характер відносин відображено на рис.3. З цього рисунку видно, що протиставлення людини усій природі, яка її створила, є неприродним і суперечить визначенню людини як розумної істоти. Така зарозумілість людини приводить до зосередження її діяльності на знищенні власного середовища пробування, а звідси і до самознищення самої людини. Але більш близьким небезпечним наслідком є необґрунтований перенос зусиль з виживання від створення життєблагодатних умов пробування на систему лікування, яке навіть теоретично не може виправити становище.

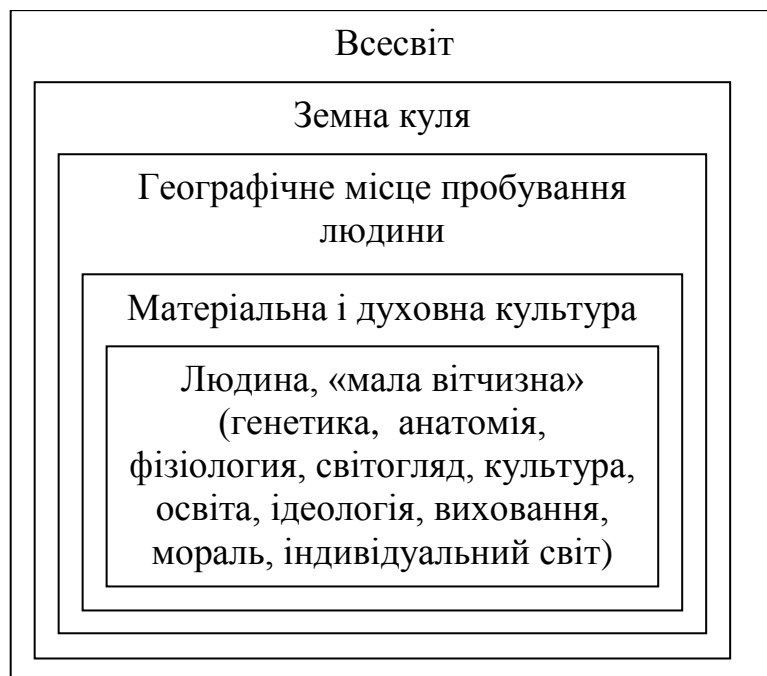

Рис.3. Ієрархічна система формування людини (носія трудового потенціалу)

Більшість недоліків нашої системи охорони здоров'я впливають з відсутності теорії охорони здоров'я, що у нашій країні фактично замінено емпіричним менеджментом медичної допомоги. Це зв'язано насамперед з відсутністю цивільних прав і свободи у нашої

робочої сили. Історично наша медицина виявилася поза критикою. Демагогічна декларація її переваги над західною ґрунтувалася на загальній демагогії про перевагу соціалізму. Кругова порука лікарів допомагала заперечувати справедливість критики “неспеціалістів”. Через цю закритість медицини вона навіть теоретично залишалася поза економічною системою, а значить і поза правовим регулюванням. Тому фахівці з праці і соціального захисту в СРСР у своїх теоріях “людського капіталу” обмежувалися тільки інвестиціями в освіту. А медицина в СРСР залишалася поза економіко-правовим регулюванням і науковим осмисленням, що привело до заміни важкої, потребуючої наукових знань профілактики на відносно легку елімінацію симптомів хвороб, що тільки маскує стійке зниження якості здоров'я, тобто зниження рівня трудового потенціалу людини, а тому і всього суспільства.

Механізм дії негативних чинників довкілья антропогенного походження в кінцевому рахунку зводиться до загального зниження імунітету під дією комплексу чинників, серед яких на першому місці, на наш погляд, знаходяться забруднення їжі, безконтрольне вживання малоефективних ліків та забруднення питної води, що призводить до негативних демографічних змін (рис.4), характер яких свідчить про стійку тенденцію. А прискорення її в 60-ті роки свідчить, що різке зростання обсягів виробництва та хімізації є однією з причин вимирання населення в СНД.

Рис. 4. Приріст населення на Україні (1000 чоловік)

Одержувані від охорони здоров'я вигоди, тобто зростання “капіталу здоров'я”, різні за своїм характером. Частина їх, хоча й у незначній мірі, може розглядатися як особиста вигода для окремих людей. Але інша, до того ж дуже значна частина носить суспільний характер і є не доходом у буквальному значенні слова, а запобіганням утрат від хвороб, травм, інвалідизації, передчасної смерті, тому витрати на лікування фактично не збільшують людський капітал і тому нами визначаються як “викинуті”. Крім того, так називані інвестиції в “капітал здоров'я” складаються з двох частин, що приводяться важко до єдиного вимірника: з поточного споживання населення і з капіталовкладень у будівництво лікарень, центрів здоров'я, амбулаторій і інших установ охорони здоров'я, підготовку медичних кадрів, проведення наукових медичних досліджень. Як та, так і інша частина вкладень виробляється протягом усього життя людини, і збалансувати вкладення з доходами тільки робочого періоду життя індивіда практично не представляється можливим.

Крім цього, “капітал здоров'я”, як і всякий капітал, повинен амортизуватися, тобто переносити свою вартість на яку-небудь продукцію. Допустимо, частина вкладень може входити у вартість відтворення робочої сили, але інша їхня частина, а саме вкладення в санітарно-протиепідемічні й оздоровчі заходи, повинні амортизуватися в іншому порядку.

Підвалинами оцінки якості життя є розрахунок економіко-екологічних втрат. Розрахунок збитку від зниження рівня здоров'я населення нами виконувався за декількома варіантами.

Для усіх варіантів в основу розрахунку збитку від зміни рівня здоров'я було покладено такі дані.

Показник абсолютної захворюваності за офіційною статистикою дорівнює 32,5 млн. випадків по Україні та є явно заниженим. Однак проблема не тільки в цьому. Основним показником здоров'я, що легко приймає економічну форму, є хворобливість населення (всі випадки звернення за медичною допомогою), яка тільки з тимчасової втрати

працездатності нараховує близько 70 випадків на 100 чоловік, а загальна хворобливість складає не менш 900-1400 випадків на тисячу чоловік. Інвалідність в Україні складає близько 2,5 млн. чоловік, у тому числі первинна – більш 250 тис. чол., у тому числі 150 тис. чол. працездатного віку. У той же час травматизм складає 25 тис. випадків. Смертність складає близько 750 тис. випадків, у тому числі перевищення над народжуваністю близько 300 тис. випадків, а за первинними даними, що їх опубліковано у пресі, 450-500 тис. випадків.

Втрати від одного випадку інвалідності прийнято на рівні 2000 дол., від смертності – 10 тис. дол. на один випадок.

Один день лікування коштує – сім дол. Втрати доходу – три дол. у день.

Для оцінки частки екологічно обумовлених захворювань в якості вихідної інформації використовувалися оцінки захворюваності, здійснені вченими СФХП і НИИОКГ ім. А.Н.Сысіна АМН Росії.

Чисельність інвалідів і померлих приймалася пропорційною частці захворілих. Для визначення загальної чисельності захворілих від забруднених продуктів харчування застосовувалися коефіцієнти 0,5; 1,0; 2,0. Усереднений варіант розрахунку наведено у табл.3.

Таблиця 3

Економічний збиток від споживання забруднених продуктів харчування в середньому з 1992 р. по 2004 р.

Вид зміни рівня здоров'я	Натуральний показник збитку, тис. випадків у рік	Діапазон збитку, млн. дол. у рік
Хворобливість	3250	600-4800
Інвалідність	130	200-1500
Смертність	400	1500-7500
Разом		2300-13800

Рис. 5. Схема керування якістю здоров'я населення

В таблиці наведено натуральні середні показники. Діапазон їх коливання може складати 0,5-2 рази в залежності від структури харчування. Діапазон економічних оцінок залежав від обліку тіньового обігу, що, за більшістю оцінок, дорівнює 40-55 % ВВП, а також від зниження реальної зарплати (3-15 разів) і зміни базових оцінок, про які згадувалося вище. У нашому розрахунку за базову оцінку приймалася оцінка збитку на одну людину за середнього рівня перевищення сумарного забруднення в 5 ГДК.

Складність і неоднорідність концепції підтримки і відтворення якості життя обумовлює необхідність розробки методики реалізації конкретних стратегічних і тактичних заходів реалізації як державних, так і індивідуально-господарських програм відтворення якості життя. У загальному випадку, якщо вважати стан здоров'я населення за показник якості життя, управління станом здоров'я населення може бути представлене з використанням наступної схеми (рис.5):

В третьому розділі “Соціально-екологічний аналіз повних витрат на прикладі аграрного сектора” досліджено теоретичні та практичні принципи врахування впливу технологічних, економічних та соціально-екологічних факторів на економічний розвиток, проведено оцінку зміни реальної складової національних заощаджень.

Для цього нами в дисертації проведено аналіз проблем ціноутворення екологічно чистої продукції, досліджено теоретичні та методичні особливості врахування збитку в структурі повних витрат. Розроблено фундаментальні основи правового і морально-етичного забезпечення соціо-еколого-економічної відповідальності суб'єктів соціально-екологічних відносин.

Автором досліджено взаємозв'язок "рівень здоров'я населення – рівень соціальної організації – рівень суспільного виробництва". Показано, що розвиток системи соціально-економічних інститутів визначає зростання рівня суспільного виробництва в більшій мірі, ніж наявність природних ресурсів. З другого боку, рівень соціальної організації економіки тим вище, чим вище рівень здоров'я людей, та загальний рівень ефективності державного сектору економіки.

З урахуванням соціального значення виробництва благ та послуг, рівня життя людини, як центральної ланки соціальних відносин, нами доведено, що галузева структура виробництва суспільного продукту може негативно впливати на темпи зростання економіки, внаслідок державної підтримки економічно збиткових виробництв. Для України така тенденція характерна у агропромисловому комплексі. Велика різниця смертності (рис.6), особливо дітей, у сільській та міській місцевості свідчить про соціально-екологічну дискримінацію села, стосовно витрат державного сектору економіки на забезпечення якості довкілля.

Рис. 6. Динаміка народжуваності і смертності дитячого населення в Україні (на 1000 чоловік)

На основі міжнародного порівняльного аналізу підтверджено необхідність корегування національних заощаджень для підвищення ефективності державного регулювання економічного розвитку. Запропоновано методологію оцінки впливу заощаджень, скоректованих на величину грошових витрат на освіту населення, грошову оцінку втрати енергетичного потенціалу країни, лісових ресурсів, грошову оцінку збитку, заподіяного здоров'ю населення, від забруднення середовища існування.

Проведені здобувачем теоретичні та емпіричні дослідження обґрунтували необхідність комплексного аналізу та оптимізації повних витрат у процесі державного регулювання. Повні витрати складають: витрати ресурсів у виробництві, витрати переливу, витрати від деградації у зв'язку із надмірним споживанням та забрудненням природного середовища, втрачену вигоду (ΔB). Запропоновано формальний вираз повних витрат (Π_e):

$$\Pi_e = B_e + B_c + B_n + \Delta B, \quad (1)$$

де B_e – виробничі витрати;

B_c – витрати переливу;

B_n – витрати природних ресурсів;

В дисертації нами проаналізовано методи державного регулювання процесів ціноутворення екологічно чистої продукції. На нашу думку, ринкова ціна (Π) екологічно чистої продукції формально задається таким чином:

$$\Pi = M_e + \Pi, \quad (2)$$

де M_e – матеріальна складова; Π – корисність.

Корисність може мати від'ємне значення взагалі і завжди у випадках споживання еконезбезпечної продукції. Але на жаль, вчені аграрники не стурбовані небезпечністю власної продукції для споживачів.

Проте, соціологічні дослідження свідчать, що приблизно 90% споживачів віддають перевагу споживанню екологічно чистої продукції. Втім низький рівень заробітної плати

більшості верств населення фактично не дозволяє придбати екологічно чисту продукцію, внаслідок чого, споживачі втрачають своє здоров'я, а виробники – доходи. Нами пропонується цільова підтримка виробництва та споживання екологічно чистої продукції.

Підвищена ціна на екологічно чисту продукцію внаслідок перевищення собівартості може бути компенсована по-перше, через систему пільг для виробників, по-друге, через систему цільових дотацій споживачам. Доводиться, що цільові дотації споживачам ефективніші за пряме зниження ціни екологічно чистої продукції, по-перше, внаслідок розширення вибору споживача, по-друге, за рахунок конкуренції між виробниками. Рівень підвищення ціни орієнтовно може бути визначений через статистичну оцінку відверненого збитку здоров'ю. В маркетингу це буде пояснюватись підвищеною корисністю продукції.

В дисертації доводиться, що на основі запропонованого підходу можна принципово змінити співвідношення між секторами економіки і державою. Нами доведено, що цінова різниця на екологічно чисту продукції може слугувати базисом для визначення та ранжирування ефективності програм державного сектору економіки в сфері виробництва продуктів харчування..

На наш погляд, в аграрному секторі держава повинна надавати дотації лише тим підприємствам, які виробляють екологічно чисту продукцію. На основі запропонованої концепції, стимулювання виробництва екологічно чистої продукції дозволяє: по-перше, суттєво підвищити конкурентоспроможність продукції, по-друге, поліпшити стан соціальної сфери села.

В дисертації доведено, що при розрахунку збитку як складової повних витрат потрібно враховувати всі реальні екстерналії для оптимізації державних заходів щодо компенсації негативного впливу. Автором розрахована структура збитків відповідно до реципієнтів забруднення (табл. 4)

Таблиця 4

Структура витрат

№ п/п	Найменування реципієнтів	Структура збитків, %	“Ущерб” млрд. дол.
1	Втрати здоров'ю людини від їжі:		
2	державні витрати	17	2,2
3	домашні витрати	33	4,2
4	Житлово-комунальному господарству	10	1,3
5	Охорона здоров'я від промисловості	18	2,3
6	Лісовому господарству	3	0,4
7	Сільське господарство	3	0,4
8	Інші витрати	5	0,6
9	Авто збитки промисловості	6	0,8
10	Від сільського господарства довікллю	5	0,6

Нами показано, що розвиток економіки на екологічній основі і державне регулювання відносин відповідальності неможливі поза процесом реалізації, сутічок і протиріч, узгодження інтересів суспільства, окремих осіб і суб'єктів господарювання. Інтереси є "рушійними мотивами" суспільної (виробничої) діяльності. Поза виробничими відносинами немає економічних інтересів і немає економічної відповідальності учасників

цих відносин. Механізм економічної відповідальності співвідноситься, таким чином, із системою інтересів і матеріального стимулювання.

На думку автора, правове забезпечення якості продукції АПК повинно бути спрямоване в першу чергу на формування інституту позитивної відповідальності, тобто відповідальності не за правопорушення, а за досягнення заданого або бажаного результату, тобто перехід моральної відповідальності у правовий принцип. При цьому заборонні законодавчі акти повинні доповнювати відповідні економічні механізми, сформовані виходячи з загального характеру юридичного оформлення соціально-економічних відносин з приводу виробництва агропромислової продукції. Для вирішення питання екологічного вдосконалення аграрного виробництва ми пропонуємо включити аграрне законодавство до екологічного, як систему агроресурсно-екологічного регулювання виробництва.

В четвертому розділі “Формування інструментарію розвитку державного сектору економіки” розвинені теоретичні підходи та запропоновані інструменти розвитку державного сектору економіки.

Інтерес до категорії “життєзабезпечення населення” виник давно у представників різних поколінь економістів. У працях економістів поступово з'явилися терміни “благо”, “добробут”, “багатство”, “рівень життя”, “якість життя”, “життєдіяльність” і т.д. При цьому економічна наука більше вивчала окремі, а не сукупні умови інтенсифікації суспільного відтворення з урахуванням усієї системи життєзабезпечення населення.

В силу зростання ролі інтелектуального капіталу й зростання цінностей життя людей, на перший план висувуються проблеми соціального прогресу суспільства і розвитку самої людини як кінцевої і головної мети розширеного відтворення, творчого, найбільш ефективного і постійно зростаючого ресурсу економіки. В умовах спаду виробництва, що відбувається, зниження рівня споживання населення та зростання тенденції економічної самостійності регіонів підсилюється необхідність наукової розробки системних і комплексних характеристик життєзабезпечення людей. Вони потрібні для визначення ступеня соціальної орієнтованості виробництва в цілому, вироблення наукової передумови для прийняття великих соціальних програм найбільш ефективного розвитку.

Ми пропонуємо ввести в цивільне право інститут власності на здоров'я. Власність як економічна категорія характеризується діями з привласненими речами осіб, групи осіб, спрямованими на самореалізацію в матеріальному світі. Підставою виникнення власності є присвоєння. Матеріальне (тілесне) життя людини можливе тільки завдяки актам присвоєння, тобто виділення з природи, необхідних, існуючих в обмеженій кількості, речей.

Право власності в суб'єктивному змісті означає юридично забезпечену можливість для особи, що привласнила майно, володіти, користатися і розпоряджатися цим майном на свій розсуд у тих рамках, що установив законодавець. Правомочності володіння, користування і розпорядження містять у собі можливість тільки таких дій, що служать реалізації цілей, передбачених законодавцем. Такими цілями є збереження і поліпшення майна, використання його за прямим призначенням і можливість для власника розпорядитися майном найбільш повним чином. Але людина має право власності на немайнові права (інтелектуальна власність).

До немайнових прав відноситься і право власності на життя та здоров'я. Самостійна ознака особистих немайнових прав – особливість їхніх об'єктів. Саме особисте немайнове право і його об'єкт тісно взаємозалежні, але не тотожні. Об'єктами особистих немайнових прав виступають нематеріальні (духовні) блага. У законодавстві приводиться приблизний перелік нематеріальних благ: життя, здоров'я, особиста недоторканість, ім'я, честь, гідність,

недоторканість приватного життя, особиста і сімейна таємниця т.ін. Тому це право не відноситься до інституту власності в цивільно-правовому розумінні.

Тому вперше нами теоретично обґрунтовано розширення інституту власності через введення категорії “власність людини на своє здоров'я”, що дозволяє включити це немайнове право в систему цивільно-правової відповідальності за посягання на власність, гарантоване державою. Це переводить відносини стосовно шкоди здоров'ю із приватного права в публічне, тобто забезпечує реальний державний захист.

На відміну від регулювання особистих прав, цивільно-правова відповідальність, за порушення права власності, настає без додаткових правових процесуальних умов.

Цивільно-правова відповідальність характеризується трьома обов'язковими ознаками: державний примус; негативні несприятливі наслідки на стороні правопорушника (боржника); осуд правопорушення і його суб'єкта.

Принцип невідворотності відповідальності означає її неминуче обов'язкове застосування за всяке правопорушення у відношенні кожного правопорушника. У цивільному праві невідворотність обмежується встановленням термінів давнини і диспозитивністю поведження суб'єктів (можливість звернутися в суд за захистом або відмовитися від захисту порушеного чи оскарженого суб'єктивного права).

Однією з причин відокремленості профілактичної медицини від конкретної роботи зі збереження рівня здоров'я і компенсації його негативних змін, на нашу думку, є відсутність зв'язку медичного права з екологічним правом. Існуючі закони про охорону здоров'я відносяться до права соціального забезпечення, що має на увазі соціальний захист і реабілітацію вже потерпілих. При цьому більшість законів про охорону здоров'я є, по суті, відомчими інструкціями, що охороняють статус і відокремлюють медицину як галузь діяльності від цивільної відповідальності. Закон про санітарно-епідеміологічне благополуччя фактично спрямований на керування факторами середовища і не має механізмів компенсації зниження рівня здоров'я.

В дисертації доведено, що логічно правильно та ефективно віднести медичне право до екологічного (рис.7). Тоді суспільство одержить правову базу для формування ефективних інститутів управління здоров'ям популяції як основи конкурентноздатності нації у світовому соціумі. В даний час, законодавство фактично не проходить економічну експертизу, а при оцінці ефективності соціального розвитку право ігнорує інститут обліку повних витрат, тобто всіх екстерналій. Необхідно домагатися визначення повних витрат на виробництво, соціально-економічний розвиток і формування правової бази безупинного обліку повних витрат у менеджменті підприємств і інших екологічно значимих об'єктів на основі соціо-екологічних (гігієнічних) рекомендацій.

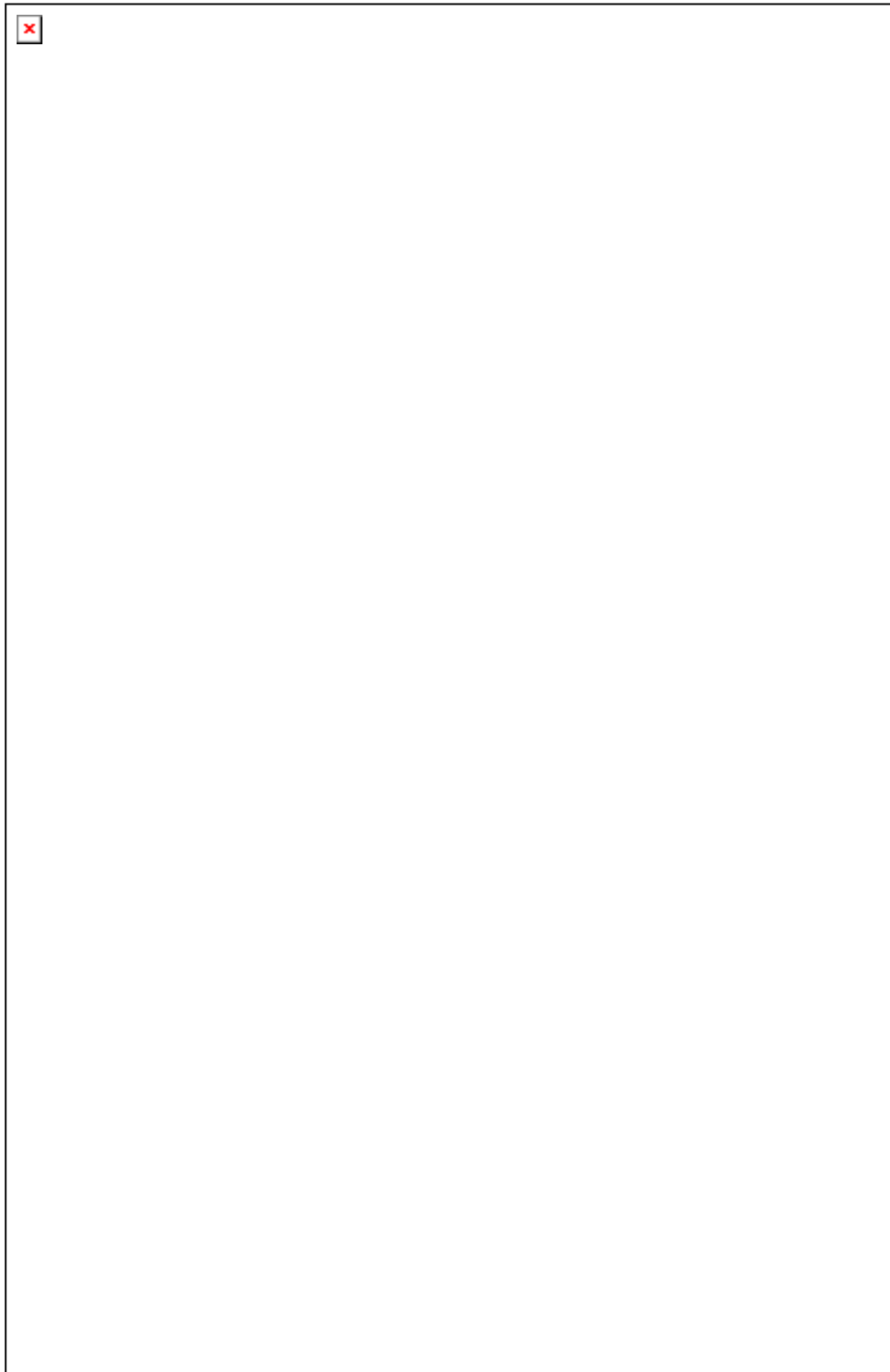

Рис.7. Інтеграція правового забезпечення охорони навколишнього середовища та здоров'я людини

Дисертантом показана принципова можливість вирішення цих проблем введенням інституту якості життя людини і її здоров'я як системного наскрізного поняття в соціології, екології, праві, економіці і прийняття цього інституту за основу формування всієї соціально-економічної політики на всіх рівнях від організацій (підприємств) до держав та всього світового співтовариства. В основі цієї роботи повинна бути заклопотаність суспільства проблемами якості життя, на підвалинах повної та достовірної інформації про зв'язок здоров'я із середовищем і його реальним станом у конкретному місці. Однак юристи в силу вузькості своїх навчальних програм не знайомі не тільки з екологією і гігієною, але

навіть і з економікою, що виключає наукове прогнозування окремих наслідків правових норм. Тому починати потрібно з реалізації принципу “право знати”, тобто широкої і достовірної інформації про стан здоров'я населення, дію усіх факторів середовища, у тому числі економічної політики та реалізації права на фізичний, психічний і моральний добробут людини, і реальні можливості його профілактичної охорони.

Причиною такої ситуації ми вважаємо низький рівень інституціонального підкріплення державного регулювання якості життя взагалі і профілактичної медицини (гігієни і санітарії) зокрема.

Прогнозування зміни рівня трудового потенціалу в залежності від інтегрального показника якості життя проведена в дисертації на основі моделювання. Автором запропонована модель класифікації факторів по величині ризику для якості здоров'я населення і характеру профілактичних заходів(рис. 8)

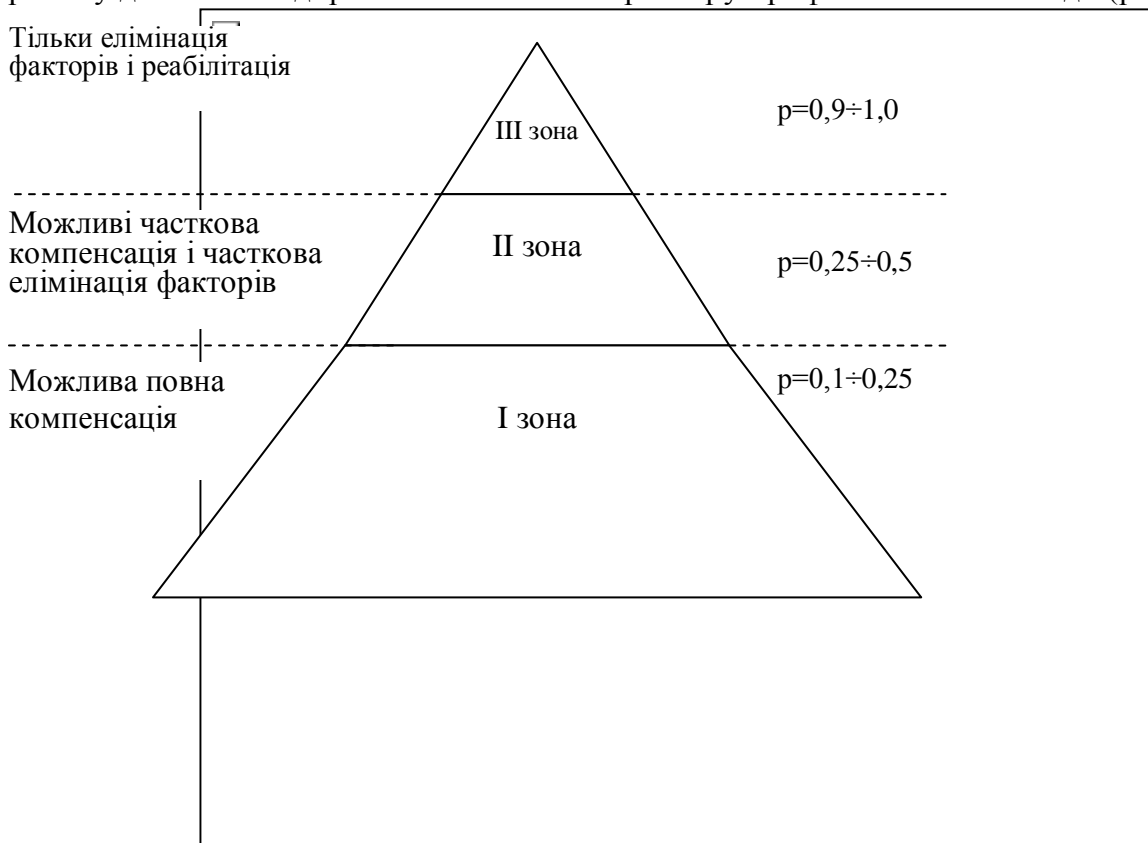

Рис. 8. Модель класифікації факторів по величині ризику для здоров'я і характеру профілактичних заходів

I зона – неспецифічні фактори 3-4 класів небезпеки в межах нормативного рівня, хронічний вплив яких, як правило, не викликає стійких негативних змін здоров'я людини за винятком людей з низьким імунним статусом.

II зона – фактори 2-3 класів небезпеки на рівні вище нормативу, що не мають вираженої специфічної дії, але в сполученні (завдяки комплексній дії) можуть викликати стійкі негативні зміни здоров'я людини з низьким імунним статусом.

III зона – фактори 1-2 класів небезпеки на рівні, що істотно перевищує нормативний, що мають специфічну дію, і здатні викликати гострі негативні зміни здоров'я людини незалежно від його імунного статусу.

p – імовірність шкідливої дії факторів впливу на здоров'я.

У дисертації досліджено аналітичні та емпіричні аспекти побудови моделей якості життя населення. Проводиться алгоритмізація, факторна детермінація, аналіз чутливості моделей формування заданої якості життя.

Для побудови моделей нами були використані статистичні дані по містах України для одержання більш конкретних значень різних показників.

У дисертації наведені результати моделювання впливу забруднення питної води методом багатомірної статистики.

Факторний аналіз з формальної точки зору – це насамперед система критеріїв якості матриці факторних навантажень і набір алгоритмів пошуку екстремумів цих критеріїв.

Для об'єктів, за якими має кількісні характеристики, використовувався метод функціонального моделювання. В загальному вигляді ми робимо припущення, що є деяка величина, яка відображає сталу життєпридатності (УБ^t) соціально-еколого-економічної системи, що розглядається нами, в деякий момент часу t (t=t₁,t₂...t_n). Фактори, що впливають на зміну УБ^t можна умовно розділити на три групи: виробничі, соціальні і природні.

Для знаходження величини життєпридатності в дисертації використовувалася наступна формула:

$$УБ^t = УБ_0 K^t \quad (3)$$

де $УБ_0$ – базове значення показника життєсприятності;

$K^t = K^t (X_1^t, X_2^t, X_3^t) > 0$ – коефіцієнт, що враховує зміну життєпридатності у момент часу t. Причому $K_{\min} \leq K^t \leq K_{\max}$

$K^t = K_{\min}$ – відповідає рівню фізіологічного виживання,

$K^t = K_{\max}$ – відповідає рівню життєблагодатності;

X_1^t, X_2^t, X_3^t – інтегровані безрозмірні показники, що відображають вплив виробничих, соціальних і природних факторів відповідно.

Таким чином рівняння (3) є рівнянням балансу життєпридатності. Для більш детального вивчення рівноваги в різних сферах можуть бути свої набори факторів (параметрів). Ці фактор можуть як позитивно, так і негативно впливати на показник життєпридатності.

В дисертації розглядаються наступні окремі специфікації рівняння балансу.

$$УБ^{t+\Delta t} = k_1 \times УБ^t + k_2 \times СС^t + k_3 \times ОЧ^t + k_4 \times РС^t + k_5 \times ОУ^t + k_6 \times УТ^t + k_7 \times ФР^t - k_8 \times ПР^t - k_9 \times ЗС^t - k_{10} \times ДС^t - k_{11} \times ЗВ^t, \quad (4)$$

$$УБ^0 = УБ_0, t=t_0, t_0=\Delta t, t_0=2\Delta t, \dots T - \Delta t \quad (5)$$

Отже $УБ^t$ – рівень життєпридатності у момент часу (t= t₁, ... t_n).. Чинники, що впливають на зміну, можна розділити на три групи: природні соціальні і виробничі. До природних чинників можна віднести: самоочищення середовища СС; деградацію середовища ДС; забруднення середовища ЗС. До соціальних параметрів можна віднести: трудові ресурси РС; загальні економічні умови ОУ; рівень технологій УТ. До виробничих можна віднести наступні чинники: споживання природних ресурсів ПР; фінансові ресурси ФР; забруднююча дія ЗВ; очищення середовища ОЧ.

(k₁,...,k₁₁) – вагові коефіцієнти відповідного чинника.

В п'ятому розділі “Рекомендації з формування принципів регулювання державним сектором економіки” досліджені теоретичні принципи та практичні рекомендації по впровадженню регулювання та управління державним сектором економіки.

Ми вважаємо, що перш за все потрібно провести деяку модернізацію держави. Головним є ліквідація залишкового принципу регулювання економіки. Результатом такої економічної політики стала нинішня колосальна нерозвиненість виробництва, спрямованого на задоволення людських потреб, і сільського господарства, що теж не входило в пріоритетні сектори. Фактично за рахунок залишкових секторів виконували плани такі розвинені сектори, як оборонна промисловість, важка промисловість, транспортна промисловість, металургія, енергетика, що були пріоритетними для радянського керівництва. А тепер по іронії долі саме ці сектори, крім енергетики, стали фінансуватися по залишковому принципу (і, в першу чергу, оборонна промисловість).

Стратегічна мета нової соціальної політики може бути сформульована в такий спосіб: "До стійкого соціального розвитку – через взаємну відповідальність держави і людини".

Модернізація системної організації регулювання державного соціального сектору економіки на нових принципах вимагає здійснення соціальної політики на нових принципах, а саме:

- Взаємна солідарна відповідальність усіх суб'єктів соціальної політики – держави, неурядових об'єднань, підприємців, громадян за результати соціального розвитку;
- Добровільність і різноманіття форм участі людей у формуванні і реалізації соціальної політики;
- Відкритість і підконтрольність соціальної політики суспільству, людині;
- Міжнаціональна, міжконфесійна, міжгрупові і міжособистісна толерантність;
- Захист працездатного населення від соціальних ризиків переважно на страхових принципах;
- Гарантування збереження раніше придбаних соціальних прав для людей, що фактично користуються цими правами, чиє матеріальне становище багато в чому ними визначається. Розвиток системи соціального забезпечення непрацездатних громадян шляхом підтримки відповідних інфраструктур (як державних, так і недержавних);
- Стимулювання (через створення правових, фінансово-економічних і організаційних умов) активної участі людей у формуванні власного добробуту й у суспільному житті.

Критеріями ефективності нової соціальної політики можуть бути:

- Підвищення рівня і якості життя населення;
- Збереження і розвиток людського потенціалу країни;
- Ріст соціальної і трудової мобільності;
- Підвищення ефективності формування і використання фінансових, матеріальних, інформаційних і кадрових ресурсів соціальної сфери.

Загальним принципом повинна бути тотальна орієнтація на благополуччя людини, що є єдиним об'єктивним критерієм якості цивілізаційного розвитку, оскільки без споживання людиною не буде і виробництва, що, на жаль, не завжди розуміють наші можновладці. Низькі темпи реформування нашої економіки багато в чому залежать від ігнорування внутрішніх споживачів, які в свою чергу не мають інтересу до споживання благ та послуг орієнтованих на високий рівень якості життя (рис. 9).

Кожний з цих критеріїв може бути конкретизований у вигляді параметрів індикаторів, у тому числі міжнародновизнаних показників соціального розвитку. В

додатках до дисертації представлені конкретні програми та рекомендації із сталого розвитку якості життя.

У дисертації запропонована методика створення спеціального компенсаційного фонду. Для визначення внесків підприємств у компенсаційний фонд необхідно знати його загальний бюджет, що потрібен на покриття витрат на лікування органами охорони здоров'я всіх захворілих у цілому по населеному пункті в результаті забруднення навколишньої природного середовища.

При визначенні базових нормативів компенсації витрат лікувальних установ можна використовувати три підходи: за фактичним бюджетним фінансуванням; за стандартами на медичне обслуговування, що відповідають міжнародним; за поточними ринковими цінами на медичні препарати та платні послуги.

На наш погляд, з позицій відтворення заданої якості життя, більш правильним є підхід, відповідно до якого структуру витрат на медичне обслуговування приймають за дисконтованими цінами. Найбільш показовою є стаття витрат на медикаменти. Нами пропонується розраховувати загальний розмір фонду за формулою:

$$\Phi = \sum_{j=1}^n Z_{EO}^j \times T_{CP}^j \times C^j \times K_{ИД} \quad (6)$$

де Z_{EO}^j – чисельність екологічно обумовлених захворювань по j -ій нозологічній групі, чол.;

T_{CP}^j – середня тривалість стаціонарного лікування по j -ій нозологічній групі, днів;

C^j – базовий норматив компенсаційних платежів, грн./чол.-день;

$K_{ИД}$ – коефіцієнт індексації значення базового нормативу.

Рис. 9. Державна організація кругообігу ресурсів, продуктів та доходу

Необхідні техніко-економічні розрахунки оптимізації завантаження лікувальних установ у залежності від фактичного рівня здоров'я прикріпленого населення і матеріальної бази лікувально-профілактичних установ представлені в цьому розділі дисертації. Фактично завантаження медустанов визначається емпірично, виходячи з існуючої мережі медичних установ у даній місцевості, й орієнтується на забезпечення населення ліжками, а не рівнем лікування.

Розбіжності у застосуванні на практиці об'єктивних критеріїв фінансування дозволить виявити вузькі місця в організації медичної допомоги. Найбільш правильне співвідношення витрат на різні ланки охорони здоров'я з обліком їхньої економічної ефективності може бути визначено методами оптимізації за допомогою ЕОМ.

Автором запропоноване вирішення цієї задачі, що складається з трьох взаємозалежних блоків: 1 – блок розрахунку оптимальної потужності медичних установ; 2 – блок аналізу витрат медикаментів і устаткування за умови взаємозамінності; 3 – блок вибору раціональних варіантів лікування.

У роботі, з використанням моделі лінійного програмування, були проведені оптимізаційні розрахунки для 20 лікувальних установ Сумської області. При оптимізаційних розрахунках враховувалися норми витрат ресурсів одного реабілітованого хворого j -го виду. До таких ресурсів відносяться: укомплектованість кадрами, наявність медперсоналу (за категоріями), фонд зарплати, витрати на придбання твердого інвентарю,

витрати, пов'язані з безкоштовним відпуском медикаментів, витрати на харчування, витрати на придбання медикаментів, господарські витрати, витрати на капітальний ремонт, оснащеність устаткуванням.

Математично задача пошуку ефективного обсягу і структури реабілітації хворих за умови використання m видів обмежених ресурсів та можливості реабілітації n видів хворих має вигляд:

$$\max \sum P_j \times X_j \quad (7)$$

за умови $\sum (a + k) \times X_j \leq A_{ij}$

- де: A_{ij} – потужність i -ої лікарні за можливістю реабілітації хворих j -го виду;
 P_j – вартість реабілітації хворого j -го виду;
 X_j – кількість реабілітованих хворих j -го виду;
 a – норма витрати праці на одного хворого j -го виду;
 k – норма матеріальних витрат на одного хворого j -го виду.

Як критерій оптимальності приймаємо *max* реабілітованих хворих у вартісному вираженні (чи *max* отриманого прибутку в результаті реабілітації). Категоріями, що лімітують, тут може виступає чисельність кадрів, наявність ліжкового фонду, оснащеність апаратурою, новими технологіями.

При вирішенні даної задачі можна розглядати кілька варіантів:

- *max* реабілітованих, за умови, що цей результат отримано не перевищуючи ліміту по кадрам, апаратурі і т.д.
- *max* прибутку за тих самих умов;
- *max* прибутку при повній забезпеченості ресурсами.

Наша модель передбачає вирішення зворотної задачі: мінімізація витрат лікувальних установ за умови, що медична допомога буде надана усім, хто її потребує. При цьому встановлюються обмеження по наявних ресурсах. Вважаємо, що розподіл засобів між лікувальними установами міста й усередині них (за статтями витрат) досить обґрунтовано.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

1. В дисертації наведено теоретичне узагальнення і принципово нове вирішення наукової проблеми, що полягає у визначенні і розробці теоретико-методичних основ управління якістю життя населення через регулювання державного сектору економіки. Визначення якості життя головним показником якості трудового капіталу змінює парадигму оцінки ролі природних якостей людини в складових людського фактору економіки.

2. Фактично якість життя людини як вища цінність і зміст соціального розвитку випала з регулювання економіко-правових відносин, а людина з суб'єкту економіки і права перетворилась в трудовий ресурс в економіці і електорат у політиці. Ми вважаємо, що конкретною причиною цього ігнорування людини і громадянина є нерозвиненість інституту права власності в постсоціалістичних країнах. Це видно з відсутності наскрізного і погодженого інституту права власності в галузях права, де він є основним (цивільному, господарському, аграрному і т.д.). Тим більше це відноситься до екологічного права, сімейного, авторського. Але гірше за все справа обстоїть у медичному праві, яке власне, не

існує навіть як підгалузь, тому ми рекомендуємо об'єднати це право з екологічним та аграрним в єдиний соціо-екологічний комплекс.

3. Специфічним об'єктом державного регулювання є державний сектор економіки – комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральним чи місцевим органам державної влади і використовуються державою для виконання нею економічних, соціально-культурних та політичних функцій. Таким чином, державне регулювання економіки – це сукупність форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на діяльність суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою створення нормальних умов для функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем суспільства. Соціальна сфера – підсистема національної економіки, тобто явища, процеси, види діяльності та об'єкти, які пов'язані з забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволенням їхніх потреб, інтересів. Державне регулювання соціальних процесів – це вплив органів державної влади за допомогою різноманітних засобів (форм, методів та інструментів) на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни.

4. Висування людини в центр сучасних відтворювальних процесів спричиняє глибокі зміни сутності всієї системи економічних понять. Сучасна економіка людини – це вивчення якісних зрушень і механізмів їх здійснення, пов'язаних з масовим, перманентним і спонтанним виникненням і подоланням дисбалансів (протиріч) у системі “діяльність – потреби”. Конкретно це означає, що цілком видозмінюється витратний трудовий аспект відтворення в зв'язку з поширенням і ключовою роллю творчої праці, а також ставиться до порядку денного вивчення принципово нових результатів діяльності в зв'язку з висуванням у центр аналізу економіки специфіки галузей духовного виробництва.

5. Повні витрати становлять суттєву величину суспільного виробництва країни за рахунок деградованого природного середовища, значних темпів зниження людського, природного та виробничого потенціалів, недооцінки ролі соціальних і екологічних факторів у виробництві сільськогосподарської продукції та споживання продуктів харчування. Встановлено ступінь чуттєвості продукції сільського господарства до відсоткової зміни об'єктів соціальної інфраструктури, доріг, сільських лікарень, наявності опалення тощо. Наведена статистична модель.

6. Запропоновано концепцію регулювання ринкових цін на екологічно чисті продукти харчування. Соціологічні дослідження свідчать, що приблизно 90% споживачів віддають перевагу екологічно чистій продукції. Проведений емпіричний аналіз вибору споживача свідчить про стійку позитивну кореляцію доходу і екологічної якості товарів, що споживаються. Споживання екологічно чистої продукції характерно для людей з рівнем доходу, що значно вищий за середній. Внаслідок чого масові споживачі втрачають здоров'я, а виробники прибуток й перспективу розвитку. Нами пропонується цінова підтримка виробників. Підвищення ціни екологічно чистої продукції може бути здійснено в межах середньостатистичного підвищення корисності продукції (відвернення збитків здоров'ю). А для споживачів підвищена ціна внаслідок перевищення собівартості може бути компенсована, на основі цільових дотацій. Теоретично доведено, що прямі дотації споживачам ефективніші ніж надання пільг виробникам.

7. В аграрному секторі держава повинна надавати дотації лише тим підприємствам, які виробляють екологічно чисту продукцію. Визначення підтримки на основі зазначеної концепції дозволяє: по-перше, стимулювати підвищення конкурентоспроможності продукції, по-друге поліпшити стан соціальної сфери села та якості життя сільського

населення. Такий спосіб зміни відношень між секторами економіки і державою є максимально сприятливим для підвищення соціальної ефективності як самого виробництва, так і суспільних витрат державного втручання в економіку.

8. Головним інститутом позитивної економіко-екологічної відповідальності суб'єктів соціально-екологічних відносин має бути інститут якості життя людини, що обумовлено: а) погіршенням демографічної ситуації, насамперед на селі, через перевищення смертності населення над народжуваністю внаслідок соціальної дискримінації, небезпечні умови праці населення, споживання небезпечних для здоров'я людини продуктів, низької якості питної води; б) нагальною потребою впровадження термінових заходів для підтримки конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках з метою підвищення рівня добробуту населення та ефективності соціальної сфери.

9. Будь-яке право людини містить у собі обов'язок держави одночасно "поважати, захищати і реалізовувати" його. Обов'язок захищати являє собою один із трьох типів обов'язків, що можуть виникати із самих прав людини, і, отже, має достатнє приватне й публічне значення. Щодо права на здоров'я, "обов'язок захищати" передбачає прийняття державами досить конкретних заходів для захисту здоров'я кожної людини від посягання на нього третіх осіб.

Беручи до уваги особливе значення терміна "захищати" у цьому контексті, було б розумним відділити термін "право на захист здоров'я" від його суто медичного трактування. Основною причиною всіх суперечок навколо юридичного аспекту прав людини є те, що саме поняття прав людини еволюціонує. Трактування прав людини змінюється не тільки з часом, але і від однієї країни до іншої і від одного органа влади до іншого. Тому в дисертації одним із принципів вдосконалення державного регулювання пропонується розширення економічного аналізу на правотворчу діяльність для поєднання економіко-правового регулювання в систему.

10. Відсутність наскрізного для всіх наук інституту власності на здоров'я і якість життя, в цілому веде до того, що фактично здоров'я пацієнта є "власністю" лікарів-лікувальників і відокремлено від профілактичної медицини. Це загрожує самому існуванню людини як виду тварини в зв'язку з втратою життєпридатності його середовища пробування. На додаток до цього, програмний характер цих прав викликає у держав острах взяти на себе фінансові зобов'язання для їхнього забезпечення. Багато країн просто побоюються, що дотримання економічних, соціальних і культурних прав обійдеться занадто дорого, оскільки доведеться забезпечувати людей нормальним житлом, харчуванням і стежити за дотриманням інших соціально-економічних умов.

11. Модернізація державного управління повинна передбачати не експансію державної влади, а її інтенсифікацію, більшу спроможність у виконанні державних функцій. Причому питання полягає не в розширенні державних функцій і розповсюдженні їх на діяльність інститутів цивільного суспільства, згортання функцій суспільного саморегулювання. Задача полягає в достеменному встановленні меж, принципів і способів взаємовідносин держави і суспільно-політичних інститутів, зокрема формуванні механізмів делегування ряду державних повноважень інститутам суспільного саморегулювання. Адже в інститутах цивільного суспільства закладений основний потенціал і реальний цивілізований механізм взаємозв'язку ринкового конкурентного середовища і демократичних інструментів дії на державну владу, участі в ній.

12. З історико-аналітичних позицій показано, що на сучасній стадії розвитку суспільства темпи економічного росту, у першу чергу залежать від вкладень у людину, на відміну від першої половини ХХ ст., де вирішальне значення в економічному розвитку мали матеріально-речовинні елементи багатства. Інвестиції в сферу освіти та охорону здоров'я уподібнюються вкладенням в основний виробничий капітал, на тій підставі, що та і інша створюють вартість і приносять доходи. В світовій мікроекономіці конкуренція виробників переходить в конкуренцію трудового (людського) капіталу. Як і інші інвестиції, ці витрати потребують вдосконалення управління з використанням новітніх технологій.

13. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані законотворчими та виконавчими органами для вдосконалення системи управління економікою, науковими та проектними організаціями для підготовки рішень з формування прогресивного рівня якості життя. Крім цього, теоретичні та методичні положення можуть бути включені в навчальні курси всіх рівнів економічної, правової, екологічної та медичної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Тархов П.В., Семененко Б.А., Белова И.В. Краткое описание методов оценок экономического ущерба по некоторым чрезвычайным ситуациям на примере эколого-экономической оценки последствий Чернобыльской катастрофы / Под ред. П.Л.Кофф, А.А.Гусева. Оценка чрезвычайных ситуаций. – М.: РЭФИА, 1997. – С.248-290. (автор – 1,3).

2. Тархов П.В. Критериальная и инструментальная база обеспечения безопасности продуктов питания // Проблемы економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: Кол. монографія у двох томах. Т.2/ За ред. П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. – К.: ІАЕ, 2000. – 676 с. (автор – 0,7).

3. Тархов П.В. Проблемы экологизации производственной функции в АПК // Методы решения экологических проблем: Кол. монографія / За ред. Л.Г.Мельника. – Сумы: “Университетская книга”, 2001. – 462 с. (автор – 1,4).

4. Царенко О.М., Щербань В.П., Тархов П.В. Економіка та менеджмент екологізації АПК (монографія). – Сумы: “Університетська книга”, 2002. – 256 с. (автор – 5,0).

5. Царенко О.М., Тархов П.В., Глазун В.В. Організаційно-економічний механізм соціально-економічного та екологічно сталого розвитку птахівництва // Ринкова трансформація економіки АПК: Кол. монографія у чотирьох частинах / За ред. П.Т.Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. Ч.2 Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. – К.: ІАЕ, 2002. – 754 с. (автор – 0,1).

6. Методи оцінки екологічних втрат: Монографія / За ред. д.е.н. Мельника та к.е.н. О.І.Карінцевої. – Сумы: ВТД “Університетська книга”, 2004. – 288 с. (автор – 1,2).

7. Тархов П.В. Критерии государственного регулирования экономики: Монографія. – Сумы: ВВП”Мрія-1”, 2005. – 268 с. (автор – 12,88).

Статті у наукових фахових виданнях

8. Тархов П.В., Белова И.В. Об экономических последствиях национальной катастрофы на ЧАЭС // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 1995. – № 4. – С.75-82 (автор – 0,25).

9. Тархов П.В., Мишенин Е.В., Ришняк И.Н. Эколого-экономические аспекты оценки инвестиций в агролесомелиорацию с учетом качественных параметров // Вісник

- Української академії банківської справи. – Суми. – 1996. – № 1. – С.82-91 (автор – 0,1).
10. Тархов П.В. Экономико-правовой механизм компенсации ущерба здоровью от загрязнения среды // Вісник Технологічного університету Поділля. – 1997. – № 2. – Хмельницький. – С.137-141 (автор – 0,8).
- 11.Тархов П.В., Царенко О.М., Кузьменко С.В. Економічний аналіз екологічного рівня нових видів мінеральних добрив // Вісник Сумського державного аграрного університету. – 1998. – Вип.2. – С.266-270 (автор – 0,2).
- 12.Тархов П.В. Проблемы управления качеством жизни на уровне региона // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 1999. – № 3(14). – С.141-145 (автор – 0,3).
- 13.Тархов П.В., Царенко О.М., Шевелєв І.І. Методи економічної оцінки ризику здоров'я після “Чорнобиля” // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія “Економіка”. – 1999. – Випуск 1. – С. 46-50 (автор – 0,3).
- 14.Тархов П.В., Царенко А.М. Управление качеством жизни на уровне региона // Вестник СевГТУ. Сер. “Экономика и финансы”. – 1999. – Вып.21. – Севастополь. – С.48-52 (автор – 0,15).
- 15.Тархов П.В., Новицкая Л.В., Шевелєв И.И. Экономическая эффективность комбинированного метода лечения и профилактики глазных заболеваний // Збірник наукових праць Сумського державного університету “Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва”. – Вип.1. – 2000. – С.94-99 (автор – 0,1).
- 16.Тархов П.В., Олейник В.М. Экономическая оценка санитарно-гигиенического риска повышения уровня заболеваемости населения // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. Вип.2. – 2000. – С.97-103 (автор – 0,3).
- 17.Тархов П.В., Царенко О.М. Шляхи покращення демографічної ситуації в Україні //Економіка АПК. – 2000. – № 12. – С.46-51 (0,2).
- 18.Тархов П.В., Шевелєв И.И., Шевердюков В.В. Эффективность антигипертензивной терапии в контролируемом профилактическом исследовании // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2001. – № 6(27)-7(28). – С.163-167 (0,1).
- 19.Тархов П.В., Царенко О.М., Щербань В.П. Екологізація виробництва як основа продовольчої безпеки України // Економіка АПК. – 2001. – №5. – С. 15-20 (автор – 0,19).
- 20.Тархов П.В., Шевельов І.І. Еколого-економічна орієнтація лікувально-профілактичної допомоги // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2001. – № 2. – С.208-210 (автор – 0,12).
- 21.Тархов П.В. Теоретические основы экономики качества жизни // Вісник аграрної науки Причорномор'я Миколаївської державної аграрної академії. – 2001. – №3(12). – С.133-138 (автор – 0,4).
- 22.Тархов П.В., Лукьянин В.А., Петрушенко Н.Н. Тенденции развития мотивации в мире и в Украине // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2002. – №7(40). – С.139-144 (автор – 0,25).
- 23.Тархов П.В., Мишенин Е.В., Ришняк И.Н. Организационно-экономический механизм экологизации аграрной сферы // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2002. – №1-2. – С.77-81(автор – 0,17).
- 24.Тархов П.В. Системна організація інноваційного розвитку АПК // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2002. – №3-4. – С.237-244 (автор – 0,65).
- 25.Тархов П.В. Соціально-економічна складова визначення оптимальних напрямків екологічного поліпшення виробництва // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2002. – № 6(65). – С.81-89 (автор – 0,75).
26. Тархов П.В. Проблемы системной организации социально-экономических и

правовых институтов как основы управления экономикой // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2003. – №3-4. – С.51-57 (автор – 0,7).

27.Тархов П.В. Социально-гигиеническое обоснование экономического обеспечения устойчивого повышения качества жизни // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – № 4. – 2003. – С.60-66 (автор – 0,67).

28.Тархов П.В., Горох В.В., Решетило Т.В., Шевелев И.И. Трудовой потенциал, человеческий капитал – критерии оценки, факторы влияния, принципы управления // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2004. – № 3-4(13-14). – С.215-229 (автор – 0,3).

29.Тархов П.В., Царенко О.М. Методологічні основи підвищення якості життя на селі // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. Випуск 30. – 2004. – С.72-77 (автор – 0,15).

30.Тархов П.В. Принципы достижения стабильного финансового состояния предприятий АПК //Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 188. – Дніпропетровськ: ДНУ.– 2004. – С.1039-1047 (автор – 0,7).

31.Тархов П.В. Соціально-екологічна ефективність інноваційного розвитку АПК // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”, Випуск 6(65), 2004. – С.81-89 (автор – 0,8).

32. Тархов П.В. Проблемы обеспечения приоритета человека как критерия эффективности развития экономической системы // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2004. – № 8(15). – С.18-30 (автор – 1,2).

33.Тархов П.В., Решетило Т.В. Цивилизация, государство, человек – расходящиеся пути развития в тупик // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – Випуск 89-3. – 2005. – С.152-158 (автор – 0,35).

Статті в інших виданнях, тези доповідей

34. Тархов П.В., Балацький О.Ф., Жулавський А.Ю., Жук П.В. та інші. Методика визначення тимчасових нормативів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища України / Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. – Київ, 1992. – 27 с. (автор – 0,25).

35. Тархов П.В., Шевелев И.И., Кузьменко С.В. Экономическая оценка здоровья населения от ухудшения состояния окружающей среды // Окружающая среда: Учебное пособие / Гвидатти Т., Хопс Л., Мельник Л.Г., Паламарчук В.А. и др. – К.: “Наукова думка”. – 1998. – С.143-147 (автор – 0,2).

36. Тархов П.В., Балацький О.Ф. Экономико-экологические проблемы качества трудовых ресурсов // Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции “Механизм управления природопользованием” (18-20 мая 1993 г.) – Сумы: СФХПИ. – 1993. – С. 14-20 (автор – 0,09).

37. Peter V. Tarkhov, Vladimir Gr. Dulskiy, Vladimir Gr. Melnik, Vladimir N.Boronos, Georgy L. Ruchlov. The Health Standard as a Criterion of Urban Environment Quality // Global and European Conference. Antwerp, 25-30 October 1993. City 93 EPH93. Antwerp. 1993. – p.85-86 (автор – 0,01).

38. Тархов П.В., Балацький О.Ф. Эколого-экономический анализ проблем общественного развития // Международная научная конференция “Системный анализ и экономические стратегии управления”. – Санкт-Петербург: С-ПбГТУ. – 1994. – С. 20-21 (автор – 0,03).

39. Тархов П.В. Проблемы социально-экономической обоснованности

екологічного страхування // Труды первой Всероссийской конференции “Теория и практика экологического страхования”. – М.: МИПР. – 1995. – С. 40-45 (автор – 0,25).

40. Тархов П.В. Экономический ущерб от Чернобыльской катастрофы как части полных затрат на производство электроэнергии // Збірка доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції “Екологія та інженерія, наслідки, шляхи утворення екологічних технологій”. – Дніпродзержинськ: ДДТУ. – 1996. – С. 169-171 (автор – 0,1).

41. Тархов П.В., Балацкий О.Ф., Лукьянихин В.А. Проблемы правового обеспечения мероприятий по возмещению ущерба от загрязнения водного бассейна // Сборник научных трудов международной научно-практической конференции “Экологические проблемы бассейна р. Днепр” (17-18 октября). – Кременчук: Кременчуцкий филиал ХП. – 1996. – С. 10-11(автор – 0,06).

42. Тархов П.В. Методологія оцінки умов формування трудового потенціалу // Матеріали Першої Всеукраїнської конференції “Теоретичні та прикладні аспекти соціології”. – т.2. – Львів: ВНТЛ. – 1996. – С.194-195 (автор – 0,1).

43. Тархов П.В., Кузьменко С.В., Рішняк І.М. Проблема заробітної платні – як проблема відтворення трудового потенціалу // Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції “Методологія економіко-статистичного дослідження в умовах ринку”. – Тернопіль: ТАНГ. – 1997. – С.59-60 (автор – 0,03).

44. Тархов П.В. Стимулирование производительности труда как функция менеджмента // Материалы международной научной конференции “Социально-гуманитарные проблемы менеджмента” (30-31 октября 1997 г.). – Донецк: ДонДАУ. – 1997. – С. 182-185(автор – 0,21).

45. Тархов П.В., Телиженко А.М., Шевелев И.И. Моделирование уровня экологически обусловленной заболеваемости // Труды третьей Всероссийской и первой международной конференции “Теория и практика экологического страхования”. – М.: МИПР. – 1998. – С.181-189 (автор – 0,5).

46. Тархов П.В., Мишенин Е.В., Олейник В.М. Критерии и принципы оценки риска загрязнения окружающей среды //Материалы пленума Межведомственного научного совета по экологии человека и гигиене окружающей среды “Гигиеническое нормирование и оценка химических загрязнений окружающей среды в XXI веке” (15-16 декабря 1999 г.). – М.: РАМН. – 1999. – С.24-25 (автор – 0,05).

47. Тархов П.В. Оценка эффективности менеджмента качества среды мегаполисов // Тезисы докладов Международной конференции “Инженерная защита окружающей среды”. – М.: МГУИЭ. – 1999. – С.58-59 (автор – 0,15).

48. Тархов П.В., Царенко А.М., Шевелев И.И. Экологические устойчивое развитие качества жизни населения // Материалы пленума Межведомственного научного совета по экологии человека и гигиене окружающей среды Российской Федерации “Экологические обусловленные заболевания человека: методологические проблемы и пути их решения” (21-22 декабря 2000 г.). – М.: РАМН. – 2001. – С.66-67 (автор – 0,06).

49. Тархов П.В., Черепов Е.М., Царенко А.М., Шевелев И.И. Проблемы улучшения качества жизни населения //Научно-практический журнал “Гигиена и санитария”. – М.: “Медицина”. – 2001, № 5. – С.39-41 (автор – 0,05).

50. Тархов П.В., Царенко О.М. Соціально-екологічні проблеми розвитку сімейних господарств в селах України // Загально польська наукова конференція “роль і місце сімейних господарств в системі польського та європейського сільського господарства (21-22 червня 2001 р., Польща). м.Чехочінек. – С.43-49 (автор – 0,25).

51. Тархов П.В., Щербань В.П. Проблемы конкурентоспособности продукции АПК // Сборник научных статей по материалам Восьмой международной научно-методической конференции “Современные технологии, экономика и экология в промышленности, на транспорте и в сельском хозяйстве”. – К.: НМЦВОУ, Алушта. – 2001. – С.6-9 (автор – 0,12).

52. Тархов П.В., Лукьянихин В.А., Кузьменко С.В. Влияние внешних факторов

на финансовый менеджмент организаций // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Підвищення ролі фінансових відносин у комплексному соціально-економічному розвитку регіону”. – Дніпропетровськ: “Наука і освіта”. – 2001. – С.105-106 (автор – 0,03).

53. Тархов П.В. Гибкий менеджмент предприятий как условие экономической безопасности // Материалы Международной научно-практической конференции “Проблемы обеспечения экономической безопасности”. – Донецк: РИА ДонНТУ. – 2001. – С.165-167 (автор – 0,15).

54. Тархов П.В., Мишенин Е.В. Социально-экономические ориентиры продовольственной безопасности // Сборник тезисов Первой Международной конференции “Продовольственная безопасность России” (12-14 марта 2002 г.). – М.: “Пищевая промышленность”. – 2002. – С.185-187 (автор – 0,01).

55. Тархов П.В., Решетило Т.В. Методические подходы к повышению эффективности компенсации экологических воздействий на здоровье сельского населения // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (25-27 вересня 2002 р.). Т.2. – Львів: ЛДАУ. – 2002. – С.192-197 (автор – 0,35).

56. Тархов П.В. Методология социально-экологического равновесия систем “производство – окружающая среда” // Труды международной научно-практической конференции “Межрегиональные проблемы экологической безопасности” (16 мая 2002 г., Сумы-Санкт-Петербург. – Сумы: “Слобожанщина”. – 2002. – С.53-56 (автор – 0,32).

57. Тархов П.В., Храпаль О.В. Вплив дорожньої складової на виробничу функцію агропромислового комплексу // Збірник статей матеріалів Третньої міжнародної науково-практичної конференції “Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції” (ЕП-2003). – Суми: “Козацький вал”, 2003. – С.63-64 (автор – 0,04).

58. Тархов П.В., Пинигин М.А., Царенко А.М., Шевелев И.И. Новая парадигма роли гигиенической науки в социально-экономическом развитии России // Научно-практический журнал “Гигиена и санитария”. – М.: Из-во “Медицина”. – 2003. – № 6. – С.91-93 (автор – 0,09).

59. Тархов П.В., Швец С.Н. Экономико-правовое регулирование качества здравоохранения // Материалы Второй Всероссийской научно-практической конференции “Актуальные проблемы правового регулирования медицинской деятельности” (26 марта 2004 г., Москва). – М.: “Юрист”. – 2004. – С.267-269 (автор – 0,15).

60. Мішенін Є.В., Тархов П.В., Ковальова І.В. Формування інституціональних основ керування якістю охорони здоров'я // Окружающая среда и здоровье: эколого-социальные аспекты. – Херсон: ЧП “Комплектавтордор”. – 2004. – С.69-72 (автор – 0,1).

61. Тархов П.В., Ковалева И.В., Мишенин Е.В., Шевелев И.И. Институциональные проблемы экологии человека и гигиены окружающей среды // Материалы пленума Научного совета по экологии человека и гигиены окружающей среды РАМН и МЗ и соцразвития Российской Федерации “Современные проблемы медицины окружающей среды” (16-17 декабря 2004 г.). – М.: РАМН. – 2004. – С.237-240 (автор – 0,1).

АНОТАЦІЯ

Тархов П.В. Соціально-економічні основи регулювання державного сектору економіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання економікою. – Сумський національний аграрний університет, Суми, 2005.

З теоретичних позицій розглядається склад і зміст державного сектору економіки, принципи та критерії його регулювання. На основі фундаментальних складових якості життя визначено категорію „людський капітал” та чинники його формування.

Розроблено алгоритми прогнозування ефективності заходів з розвитку якості життя та підвищення трудового потенціалу. Визначено теоретичні основи управління якістю середовища та здоров'я людини.

Автором проведена оцінка місця аграрного сектору у формуванні соціальної сфери. Визначені повні витрати як основа прийняття рішень в сфері державної політики, запропоновані методи регулювання цін на екологічно чисту продукцію. Сформульовані нормативні принципи регулювання соціальних відносин. Запропоновані конкретні рекомендації щодо оптимізації ресурсів в галузі охорони здоров'я.

Ключові слова: державний сектор, якість життя, інститути, охорона здоров'я, позитивна відповідальність, принципи регулювання економіки, соціальна інфраструктура, повні витрати, оптимізація.

АННОТАЦИЯ

Тархов П.В. Социально-экономические основы регулирования государственного сектора экономики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.02.03 – организация управления, планирования и регулирования экономики. Сумский национальный аграрный университет, Сумы, 2005.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических основ регулирования государственного сектора экономики. Рассмотрены теоретические и практические основы обеспечения экономической ответственности участников социально-экономических отношений, теоретические принципы формирования регуляторной политики.

Объективно характер развития общества, его социально-экономическое поведение свидетельствует о крайней враждебности человека к самому себе. Причиной этого является фактическое отсутствие показателя благополучия человека в системе принятия решений во всех областях деятельности.

Главной заботой государства должно быть регулирование социальной инфраструктуры, которое непосредственно относится к развитию человеческого капитала. С точки зрения государственного участия в производстве социальных товаров и услуг этот сектор занимает львиную долю государственных затрат, которые постоянно возрастают. Но и государственная экономическая деятельность имеет некоторые недостатки, которые снижают ее эффективность. Эти недостатки вытекают как из фактического расхождения между правильными политическими декларациями и конкретной хозяйственной практикой, так и с недостаточной теоретической проработкой социально-экономического содержания, критериев и инструментария регулирования государственного сектора экономики.

Проведен анализ соотношения экономики и права в регулировании воспроизводства человека и среды его обитания. Скорректирована парадигма правового регулирования с учетом роли человека, его права собственности на здоровье.

Изучен мировой опыт анализа и экономической интеграции производительных сил, проведен анализ роли материального, человеческого и природного капитала в процессе экономического развития.

Определены теоретико-методологические основы формирования человека как социо-эколого-экономического агента, принципы нормативного регулирования социальных отношений.

Предложено развитие институциональных механизмов для повышения эффективности функционирования государственного сектора.

По мнению автора, качество жизни определяется адекватностью его приоритетов, то есть адекватностью реагирования на “вызовы” здоровью. Автором показано, что главным вызовом качеству жизни является ответ окружающей среды на безответственное поведение в ней человека. Это выступает самым влиятельным фактором ограничивающим социальное развитие. Показано, что ограничения, налагаемые природой реализуются через снижение качества окружающей природной среды как основы существования человека. В свою очередь жизненно-благоприятная среда определяет низкое качество жизни, ведущее к вырождению (вымиранию) человеческой популяции как на территории Украины, так и на территории СНГ, о чем свидетельствует демографическая статистика.

В диссертации обосновано, что такая ситуация возникла в результате несогласованности экономической системы, эксплуатирующей ресурсы, в том числе здоровье человека, и правовой системы как механизма регулирующего использование ограниченных ресурсов. Показано, что в процессе формирования правовых институтов отсутствует принцип обеспечения блага человека за счет управления качеством жизни, которое, в свою очередь, опирается на адекватное качество среды обитания. С другой стороны, общество не может потребовать от государства максимизации удовлетворенности своих естественных потребностей в устойчивой жизни (благоприятном качестве жизни) в силу огромной асимметричности информации, особо актуальной для стран с переходной экономикой.

Определены полные затраты как основа принятия решений государственной политики. Автором проведена оценка места аграрного сектора в формировании социальной сферы и направлений развития качества жизни сельского населения.

Рассмотрены проблемы формирования цен на экологически чистую продукцию. На основе анализа развития экономики с учетом технологических, экологических и социальных факторов, полных затрат предложена корректировка уровня общественного производства с учетом потерь человеческого, природного, технического потенциала.

Автором показано, что эффективность мероприятий, финансируемых из госбюджета, оценивается показателями относительной экономии средств. В силу асимметрии информированности населения относительно качества окружающей среды и нормативных положений, регулирующих отношение “человек-природа” электорат не считает гигиену окружающей среды одним из приоритетов гражданского контроля.

В диссертации показана необходимость и направления реформирования расчетов эффективности работы здравоохранения, которые в настоящее время фактически сводятся к расчету сметы затрат на содержание медицинских учреждений.

Предложены конкретные рекомендации относительно регулирования государственного сектора экономики, охраны здоровья, качества жизни, разработан концептуально-понятийный аппарат.

Ключевые слова: государственный сектор, качество жизни, институты, охрана здоровья, позитивная ответственность, принципы регулирования экономики, социальная инфраструктура, полные затраты.

SUMMARY

Tarhov P.V. Social-economic fundamentals of regulation of public sector. – Manuscript.

The dissertation for scientific degree of the doctor of economic sciences on specialty 08.02.03 – organization of planning, regulation and economics management. – Sumy National Agrarian University, Sumy, 2005.

From theoretical grounds composition and essence of the public sector, principles and criteria of government regulation are examined. On the basis of fundamental constituents of quality of life the category „human capital” is defined, factors of it’s formation are studied.

The algorithm of forecasting efficiency for measures conducive to development of life quality and increase of labor potential are proposed. Theoretical bases for government environmental regulation and for regulating concepts of health are certain.

The place of agricultural sector in social policy formation is estimated. Total costs are defined as a basis of acceptance of decisions from a state policy, methods of ecologically-clean products price adjustment are offered. Normative principles of adjusting of social relations are formulated. Specific recommendations to optimization of resources in health care are given.

Key words: public sector, life quality, institutions, health care, positive responsibility, principles of regulation of the economy, social infrastructure, total costs, optimization.